

KEMAL TAHİR'İN ESERLERİNDE EDEBİYATÇILARIMIZ

Nuran Özlük*

Özet: Kemal Tahir, düşünce sistemi, kişiliği ve eserleri ile adından sıkça söz ettiren, Türk edebiyatı tarihinin önde gelen toplumsal gerçekçi yazarlarından biridir. Tahir; roman, hikâye ve düz yazılarından oluşan külliyyatında sosyal ve siyasî hayat ile ilgili düşüncelerini dile getirirken Türk edebiyatçıları ve/veya eserleri hakkında değerlendirmeler de yapmıştır. Bu çalışmada Kemal Tahir'in eserlerinin yazıldığı/yansıttığı ya da gönderme yaptığı dönemler ile Türk edebiyatçıları arasında kurduğu ilişki tespit edilerek yazarın çizdiği yerli aydın portesi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Türk edebiyatçıları, toplumsal gerçekçilik, sosyalizm.

TURKISH MEN OF LETTERS IN KEMAL TAHİR'S WORKS

Abstract: Kemal Tahir is one of the leading social realist writers of Turkish literature, frequently mentioned for his thought system, personality and works. Tahir, while voicing his views on the social and political life in his corpus comprising novels, stories and other prose, also commented on Turkish men of letters and/or their works. In this study, determining the relations he formed between the periods in which Kemal Tahir's works were written, or those to which references are made and the Turkish men of letters; the portrait of a native intellectual conceived by the author is analyzed.

Keywords: Kemal Tahir, Turkish men of letters, social realism, socialism.

GİRİŞ

Şiirleri, tercümeleleri ve bu tercümelelerden müllhem eserleleri dışın-da, hayatta iken ve ölümünden sonra neşredilenler dâhil 19 roman, 4 hikâye kitabı, 15 kitap teşkil edecek Notlar kaleme alan, hakkında çeşitli tartışmalar, mukayeseler yapılan Kemal Tahir, Türk edebiyatı tarihinde özellikle romancı kimliği ile ön plana çıkmıştır.

* Dr.

Kemal Tahir, döneminin aydını olarak çeşitli konulardaki fikirlerini hem edebî hem de fikrî eserlerinde ortaya koymuş, bunu yaparken bazı unsurlara da başvurmuştur. Bu konulardan biri olan ve çalışmamızın esasını teşkil eden unsur ise Kemal Tahir'in kendi eserlerindeki kahramanları aracılığıyla gerek döneminin gerekse önceki devirlerin yazar ve şairlerine yer vermesi, onlar hakkındaki kanaatlerini bildirmesidir.

Kemal Tahir, adını duyurmaya başladığı günlerden itibaren zaman içinde düşünce sistemindeki değişikliklerini eserlerine yansıtmış, bir eserinde herhangi bir konu/kişî/durum ile ilgili müspet fikir beyan ederken bir başka eserinde söz konusu düşüncesinde menfî bir tavır sergilemiştir. Bu sebeple Kemal Tahir'in geçirdiği fikrî değişim sürecinden kısaca bahsetmekte fayda var.

"Çevre ve insan münasebetlerinde en güzel etkileşim örneği Kemal Tahir" in¹ içinde bulunduğu ilk entelektüel grup Turancılar, ilk fikrî dostları Necdet Sancar, Ârif Nihat Asya, Atsız, Mükrimin Halil Yinanç'tır. Kemal Tahir, bu dönemden söz açıldığında; "*Atsız'dan ve Mükrimin'den çok yararlandım. Onlar bana tarihin nasıl okunması gerektiğini öğrettiler.*"² demiştir. Galatasaray Lisesi'nde okurken Ahmet Hâşim'e hayran olan Kemal Tahir, "başkasından farklı olabilmek", "güç işe koşulmak"³ temayülü ile şiirler yazmaya başlar. Öğrenimini tamamlamadan Galatasaray'dan ayrılan Kemal Tahir, hayatını kazanmak amacıyla avukat kâtipliği, ambar musahipliği, gazetecilik yapar. Şiirle uğraşan Kemal Tahir, değer yargularına ters düşse de Nâzım Hikmet'in şiirlerini beğenir. Sarı Mustafa (Mustafa Börklüce), Nâzım Hikmet ve Kerim Sadi ile tanıştıktan sonra çevresi yavaş yavaş değişen Kemal Tahir'in o dönemdeki Marksistliği "bir şair coşkuluğundan başka bir şey değil"⁴se de "komünistlik suçundan"⁵ 15 yıl hapse mahkûm edilir. Bu mahkûmiyet sonrasında Marksizmle ilgili okumalar yaparak fikir dünyasını yeniden inşa etmeye başlayan Kemal Tahir, tarihsel materyalizmi benimseyerek Türk ve dünya tarihi hakkında pek çok eser okur. Naci Sadullah'ın Çorum Cezaevi'nde yatan Kemal Tahir'e gönderdiği Fransızca bir kitap ise yazarın Marksizm üzerindeki düşüncelerini güçlendirir. Kemal Tahir, 13 yıl kaldığı cezaevlerinde sürekli okuyup yazarak fikrî anlamda gelişme sürecini netleştirir. 1960'a kadar sosyalist muhit tarafından tutulan, benimsenen Kemal Tahir, 27 Mayıs İhtilali'ne karşı tutumu, sonrasında Fethi Naci ile yaşadığı polemikler ve nihayetinde *Devlet Ana* romanı ile "Osmanlıcı", "gerici", *Kurt Kanunu*'ndan sonra "Atatürk düşmanı" olarak nitelendirilir ve sosyalist

çevreden dışlanır. Sağlık sorunları olan Kemal Tahir, yine bu mevzularda tartışma yaşadığı gecenin sabah 05.30'unda vefat eder (21 Nisan 1973).

Kemal Tahir, görüşlerini desteklemek, atmosfer yaratmak, anlatıma zenginlik ve derinlik kazandırmak amacıyla bazı yazarlara, şairlere roman ve hikâyelerinde yer vererek bir bakıma roman metodolojisinde 'montaj' olarak adlandırılan tekniğe başvurmuştur. Eserlerinde pek çok edebiyatçının isminden, eserinden faydalanan Kemal Tahir, bazen bu imzaları açıkça zikretmiş, bazen birtakım unvanlarla gönderme yapmış, bazen de yalnızca şiirlerin birkaç dizesine yer vermiştir. Kemal Tahir, gazetecilikle meşgul olduğundan bilhassa romanlarında gazete ve gazetecilerle ilgili pek çok yorum yaparak düşüncelerini beyan etmiş, eserlerin yazıldıkları dönemin gazetecilik anlayışını gözler önüne sermiştir. Bu sebeple ayrı bir çalışma ile ele alınabilecek bir konu olan gazete muharrirliği ile ön plana çıkan isimlere çalışmamızda yer verilmemiştir. Aynı şekilde Kemal Tahir'in roman ve hikâyelerinde halk edebiyatının anonim halk şiiri türlerinden türkü, koşma, mâni, tekke edebiyatı nevilerinden ilahi, halk hikâyeleri, masallar vb., Divan edebiyatı numunelerinden şarkılar da bir başka çalışmaya konu edilecek kadar çok olduğundan çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Kemal Tahir, eserlerinde konuya uygun düşen durumlarda çeşitli şair ve yazarlara yer verirken bazen düşüncelerini, bazen kişilikleri, bazen eserleri içeren yorumlar da yapmıştır. Ele alacağımız söz konusu isimlerden ilki Süleyman Çelebi'dir.

SÜLEYMAN ÇELEBİ

Kemal Tahir'in birçok romanı otobiyografik özellik taşır. Bu romanlardan biri, Kemal Tahir'in ölümünden bir sene sonra (1974) neşredilen, 1942-1944 yılları arasında Malatya Hapishanesi'ndeki notlarından meydana gelen *Karılar Koşuşu*'dur. Romanda Kemal Tahir'i yansıtan kahraman Murat'tır. Hapishanede Tözey'in, namı diğer Edibe Oynak'ın, ölen karı gardıyanı Ayşe Ana'nın ruhuna okuttuğu *Mevlit* sükûnet içerisinde, başlar öne eğik şekilde dinlenir. Yazar, Murat'ın şahsında Süleyman Çelebi'yi ve Halide Edip'in *Sinekli Bakkal*'ını şu şekilde değerlendirir:

"İstanbul için, asırlardan beri birtakım insanları bugünkü gibi bir araya toplayan, hemen hemen aynı ümitsizlik içinde böyle yere baktıran Süleyman Çelebi şakaya gelmez bir şairdi. Bilhassa, kitabın 'Merhaba' diye başlayıp

'Merhaba' diye biten kısacık parçasını pek seviyordu. Fakat hikâye edilen şeylere, uzun ömürlü Şair Süleyman Çelebi'ye, sevdiği 'Merhaba' kısmına hemen *Sinekli Bakka*'ın kız mevlitçisine rağmen tahammül edilir gibi değildi. 'Evvela inanıp sonra iman edeceksin.' sözünün sebebini, böyle mistik inanmaların düşünmekle hiçbir alâkası olmadığını her *Mevlit* dinleliğinde bir daha anlıyordu. Okumuş adamlar, mesela Şeyh Kâzım Efendi, bu Rıza Bey kendi kendileriyle alay etmiyorlar da bunlar hakikaten inanıyorlarsa düşünmeden ölesiye korkacak kadar zihni tembelliğe uğramış -daha doğrusu bir çeşit erken bunamaya tutulmuş- biçarelerdi. Yoksa Peygamber'in doğum parçasında, hava üzere bir döşek döşendiğini, bu döşegi döşeyen meleğin adının da Sündüs olduğunu söyleyen kısma, Süleyman Çelebi'nin hatırı için dahi eyvallah etmek imkânsızdı. 'Mucizat' bahsinde ileri sürülenler de kolay inanılır şeyler değildi."⁶

Kemal Tahir, hapishanede okutulan *Mevlit* vasıtasıyla dinî inanış/ananelere mistik bakış açısına karşı materyalist dünya görüşü ile açıklık getirir.

FUZULİ

Çorum Cezaevi'nde kaleme alınan, yazarın ölümünden sonra yayımlanan, eserin sonundaki tarihten 1946 yılında tamamlandığı anlaşılan ve biyografik roman niteliğinde olan *Bir Mülkiyet Kalesi*'nde Kemal Tahir, anlatmaya anne ve babasının evlenmeden önceki hayatlarından başlar. Romanda yazarın Nuriye olarak bilinen ancak nüfus cüzdarında Hubser olan annesi Canseza, babası Tahir Efendi, Mahir Efendi; Murat ise Kemal Tahir olarak isimlendirilmişlerdir. Romanın Millî Mücadele döneminin aktarıldığı bölümünde Yüzbaşı Vahit gözlerini kaybetmesine rağmen hasta yatağında on yedi yaşında iken severek ezberlediği şiiri hatırlamaya çalışır. Yüzbaşı Vahit, Fuzulî'nin murabbainın; "*Gamından derde düştüm kılmadın tedbir-i dermanım / Ne dersin rüzgârım, böyle mi geçsin güzel canım / Gözüm, canım, efendim, sevdiğim, devletli sultanım...*" kıtasıyla başladığına emindir ancak birinci mısraı bulamaz. "*Sizde âdet bu mudur böyle mi olur yarlık*" diye bir mısra daha aklına gelir; ancak gazelde mi yoksa terci-i bentte mi olduğunu anımsayamaz.⁷

Mahir Efendi'nin Fuzulî'yi tanımamasına da çok kızan Yüzbaşı Vahit, yine Fuzulî'den; "*Kimdir ki gamından nale vü zar etmez / Derdin sana nale ile izhar etmez / Feryadına hiç kimsenin yetmezsin / Feryat ki feryat sana kâr etmez*", "*Müjgânım ey şem-i güherbâr etme / Pinhanda gamı âleme izhar etme / Aşk ehline zulümdür vefa eylememek / Zinhar bu zulmü etme, zinhar etme*"⁸ kitalarını hatırlar.

Karılar Koşuşu'nda yazar, Murat'a bir iç monolog vasıtasıyla hem Fuzulî hem de lisan-gaye arasındaki ilişki hakkındaki düşüncelerini ifade etme imkânı sağlar. Murat, Sadi ve La Fontaine'in hangi unsurlarla kimlere etki ettiğini söyledikten sonra sözü yerli edebiyata getirerek "Bizim Osmanlılar neden Sadi gibi bir adam yetiştirememişler?" sorusuna cevap arar. Divan edebiyatını, tezkireleri, Evliya Çelebi'yi, Cevdet Paşa'ya kadar parça parça düşünür:

"Sadi Acemcenin en güzel numunesini vermek iddiasında... Peki ama Fuzulî, Nedim, neyi vereceklerdi? Arapça mı, Acemce mi, Türkçe mi? Bir aşiretten cihangirâne bir devlet çıkarmak kolay ama üstat, cihangir bir insan çıkarmak zor, anlaşılın... Terim ile siyamal rezaletini biz bugün bu sebepten çekiyoruz... Milletleri lisan adam edemiyordu. Bir tarafıyla insanı hayrete düşürecek kadar incelmış Arapça, her tarafıyla lüzumundan fazla yaşayan Almanca işte meydana... Herhâlde marifet meramını anlatmakta değildi. Anlaşılacak, iş yarar bir meramı olmaktadır."⁹

Kemal Tahir'in ölümünden sonra neşredilen üçüncü hikâye kitabı *Üstadın Ölümü*'nde yer alan "Bir Yaz Hikâyesi"nde Fuzulî'nin *Leyla ile Mecnun*'u farklı bir amaçla esere dâhil edilir. Yazarın diğer eserlerinde sık sık karşımıza çıkan Anadolu'da okunması popüler olan *Kerem ile Aslı*, *Ferhat ile Şirin*, *Leyla ile Mecnun* halk hikâyesi unsurları içinde değerlendirileceğinden konumuz dışında kalsa da Fuzulî alt başlığı altında ele aldığımız mezkûr hikâyedeki *Leyla ile Mecnun*, yazarın kendisini eleştirenlere bir bakıma cevabı mahiyetindedir. Ömründe İstanbul'dan uzaklaşmamış, zengin bir ailenin biricik, şımarık kızı Perihan, bir "köylü romanı" yazar, babasının ahbablarından ihtiyar bir muharririn; "Çok güzel kızım. Fakat realist değil. Köylü romanı yazmak için köye gitmek, orada yaşamak lazımdır." demesi üzerine Perihan, başlayan yaz mevsimini değerlendirir ve dayısının İçerenköy'deki köşküne yerleşir. "İşte adı üstünde İçerenköy de bir köydür. Burada hem saf köylü kızlarını, hem de babayığit köy delikanlılarını bulurum." diyen Perihan, orayı gerçek bir köy gibi görür; ama etrafta öyle köy romanına girecek bir köylü bulamaz. Yengesi de köylülerin nerede olduğunu bilmez. Kışın odun arabası gelen yolları göstererek eliyle meçhul bir ciheti işaret eder. Perihan, Ahmet'le tanışınca kadar küçük, spor otomobiliyle köylüleri arar. Ahmet'e rastlayınca mutlu olur. Ahmet'le konuşurken ona; "*Leyla ile Mecnun*'u okumadın mı? Hani köylüler okumuş?" Ahmet okumadığını, okuması yazması o kadar kuvvetli olmadığını söyleyince Perihan; "*Bak ben ne yapacağım Ahmet, o hani Leyla ile Mecnun gibi bir kitap yazacağım. O kitapta ben Leyla olacağım, sen de Mecnun.*"¹⁰ der. Pe-

rihan'ın eleştirildiği gibi Kemal Tahir'in de köyde yaşamadığı hâlde köy romanı yazması tenkit konusu olur. Kemal Tahir, bir mülakatta kendisine yöneltilen; "Köyde yaşamadığımız hâlde, köyü bilmediğiniz için köy romanı yazmanızı yadırgayanlar var, ne dersiniz?" sorusuna müsveddelerinde cevap verirken köylüyü tanımak için köyde doğup köyde yaşamayı gerekli görmediğini belirtir. Tahir'e göre "köylü romanı" yazmak için sahiden romancı, kültürlü, memleket ve dünya hakkında genel bilgi sahibi olmalı, bu bilgiyi özel mânâlarla yeniden değerlendirme gücünü elde ettikten sonra köylüyü tanımalıdır.¹¹

Kemal Tahir, Ziya İlhan'a yazdığı bir mektubunda Fuzulî ile Baudelaire arasında mukayese yapar ve Fuzulî'nin *Şikâyetname*'sindeki bir beyte atıfta bulunur:

"Biz Baudelaire'i Fransız içtimai hayatının müthiş buhranlar geçirmekte olduğu bir devre tekabül ettiği için ibretle okumalıyız. Biz Fuzulî'yi adım adım inhitata giden bir devrin ümitsizliğini anlatıp tespit etmiş bir bedbaht diye mütalaa etmeliyiz. Artık bugün biliyoruz ki, selamı rüşvet diye almayanlara yapılacak iş herhâlde vali paşaya şikâyetten ibaret değildir. Binaenaleyh eski hükümler, eski kıymetler, eski ölçüler ancak bize eski hayattan birer pencere açabildikleri kadar kıymetlidir. Onlara uymaya çalıştığımız zaman poesiepure (saf şiir) yahut da sanat sanat içindir kepazelğine kadar düşeriz. Allah dostları saklayıp düşmanlara nasip etsin âmin (!)"¹²

Kemal Tahir, bir başka yazısında yine şairin aynı musrasına değinir. *Fuzulî Divanı* üzerine çalışanların aşk hakkında, hasetten ziyade zekâ ile falcılık zekâsıyla söylenilmiş birkaç uydurma beyitten başka bir şey bulamayacaklarını, şairin bürokrasi tenkidi olan "Selam verdim rüşvet değildir diye almadılar" dışında "akıllı bir söz"¹³ olmadığını iddia eder.

NEDİM

Karılar Koşuşu'nda Fuzulî ile Nedim'i bir arada ele alan Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*'nda Nedim'i ve devrini, Mütareke ve Millî Mücadele döneminin şartlarıyla mukayese eder. *Esir Şehrin İnsanları*'nda Kâmil Bey, Galatasaray'daki sınıf arkadaşlarından İhsan'ın Kuva-yı Milliyeci olduğu gerekçesiyle hapse atıldığını ve eşi Nedime Hanım'ın *Karadayı* adlı gazeteyi çıkarmaya devam edebilmek için İhsan'dan imtiyaz hakkını aldığını öğrenir ve İhsan'la görüştükten sonra Nedime Hanım'a yardım etmeye karar verir. Bu olay, hatırımıza M. Zekeriya-Sabiha Sertel'i ve neşrettikleri *Büyük Mec-*

*mua'*yı getirmektedir. 6 Mart 1919-25 Kânunuevvel 1919 tarihleri arasında yayımlanan *Büyük Mecmua'*nın yazarları İzmir'in işgali üzerine bir kurtuluş hareketinin gereği olarak toplanarak bir dernek kurmayı gündeme getirmeleri üzerine Abdullah Cevdet tarafından ihbar edilirler ve M. Zekeriya tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne götürülür.¹⁴ M. Zekeriya'nın tutuklanması üzerine yayımlanması tehlikeye giren mecmua, Sabiha Zekeriya'nın imtiyazı hapis-hanedeki eşinden devralmasıyla intişarına devam eder. Yıllar sonra 1930'da yine Sabiha-M. Zekeriya Sertel'in neşredebilecekleri *Resimli Ay* isimli mecmuada Nâzım Hikmet'in yazıları olay yaratacaktır.

Esir Şehrin İnsanları adlı romanın kahramanı Kâmil, yaşlı sandalcıya sigara uzatır, sandalcı içmediği için reddeder. Yaşanan yiyecek sıkıntısı sebebiyle Kâmil'in aklına; "Neyleyim? Yiyecek bir şey bulamandıktan sonra..." cümlesi gelir. Kâmil, sandalın yol alışı sırasında telaşsız inip çıkan kürekler, sandalın kuvvete boyun eğmiş, genç bir kadın gibi oynak ama istekli oluşunu düşünür ve aşağıda kendi başlığı altında ele alacağımız Yahya Kemal Beyatlı'nın bir beytini bitirmeden Nedim'in gazelinden yine yarım bırakacağı "Eyvah şu üç çifte kayık aldı kararım / Şarkı okuyup..." beytini okur ve düşünür:

"Acaba, Nedim devrinde insanların arkadaşlarını tutuklamazlar mıymış? Kocasını mahpusta olan gebe Nedime yengeler galiba tehlikeye düşmemişler... Şair Nedim Efendi'ye gelince, bir ihtilalde, damdan dama atlarken düşüp öldüğü ileri sürülür. Şair ne demiş: 'Aç midelerden doğar nurtopu gibi ihtilaller!' Öyleyse, tek bir lale soğanının bir altına satıldığı devirlerde de açlar varmış. Hem de nasıl açlar? Lale Devrini Nedim Efendi'nin başına geçirecek kadar kalabalık açlar sürüsü... Çek bakalım ihtiyar! Devirler birbirine benziyorsa suç kimin?"¹⁵

Aynı romanda şiire ilgi duyan Hayret Bey, Murat'ın şair yönünü bilir ve onu sınamak ister. Murat, Hayret Bey'in okuduğu "*Mâlumdur benim sühanım mahlas istemez / Fark eyler şehrimizin nüktedanı*"¹⁶ beytinin Nedim'e ait olduğunu söyler. Ayrıca Hayret Bey'in yazıhanesinde bulunan divanlardan biri de Nedim'e aittir.¹⁷

Kemal Tahir, Fuzulî'den bahsettiği yazının devamında Nedim'i de ele alır. Yazar, Nedim'in bugün bize yüzde doksan dokuz bir şey söylememesini şiir anlayışından ziyade Patrona Halil'e bağlar. Nedim'in yaşadığı dönem ve bu devri tayin eden insan grupları ile ilişkisini Damat İbrahim Paşa ve Patrona Halil'in son hükme bağladıklarını ifade eder.¹⁸

Notlarındaki "Okuyucularla Bir Dertleşme!" başlıklı yazısında genelde her milletin özelde her sınıfın kendine mahsus bir şiiri ol-

duğunu, bu sebeple her zümrenin şiddetle beğendiği bir şiir tarzı, üslup şekli ve muhtevasının bir başka zümreye hiçbir şey söylemediğini, mânâsız ve tesirsiz geldiğini ifade eden Kemal Tahir; Orhan Veli, Yahya Kemal, Tevfik Fikret ve Mehmet Âkif üzerinden verdiği örneklerde Nedim'i şiirinde sosyal konulara yer vermemesi, sefahat hayatını işlemesi bakımından eleştirir.¹⁹

NÂMİK KEMAL

Karılar Koğuşu'nun başkahramanı Gazeteci Murat, Kemal Tahir'in o dönemdeki hayatını ve fikirlerini yansıtır. Yazar, yönetimi/sistemi eleştirenlerin sonunun sürgün/cezaevi olduğunu vurgulamak amacıyla başgardıyanla Murat arasında geçen bir diyalogda Nâmık Kemal'e vurgu yapar:

" (...) Hepimiz burada millet uğruna çarpıştık. Her zaman olduğu gibi tabii siz kendi milletiniz için, ben de kendi milletim için...

İki millet mi? Hepimiz aynı milletteniz... Türk'üz...

İki millet olmasa, zât-ı âliniz silah elde benim hürriyetimi bekler misiniz? Ben kaçıp hürriyete kavuşmak istiyorum, siz beni öldürmek bahasına buna mâni olmaya çalışıyorsunuz.

Biz burada sizi ayrı milletten olduğunuz için beklemiyoruz. Suç işlemişsiniz...

Suç işlemişiz. Nâmık Kemal'i Magosa'ya götüren Abdülhamid zaptiyeleri de, vallaha böyle söylemişlerdir. Şimdi mektepte çocuklara, ama bu hikâye elbette Abdülhamid'in düşündüğü ve inandığı gibi okutulmuyor."²⁰

Nâmık Kemal'in eserlerinden "Hürriyet Kasidesi" ve "Vatan Manzumesi" de çeşitli sebeplerden dolayı bahis mevzuu edilmiştir. *Karılar Koğuşu*'nda Murat, yukarıda da belirttiğimiz gibi "Bizim Osmanlılar neden Sadi gibi bir adam yetiştirememişler?" diye düşündürken "Bir aşiretten cihangirâne bir devlet çıkarmak kolay ama üstat, cihangir bir insan çıkarmak zor, anlaşılın..." diyerek Nâmık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi"ne gönderme yapar. Yine aynı mısra bu sefer farklı bir amaçla kullanılır. Millî Mücadele yıllarının anlatıldığı *Yorgun Savaşçı*'da Doktor Münif, İttihatçı Küçük Efendi (Kara Kemal)'nin direnme gücünü Nâmık Kemal'in; "Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten..."²¹ mısraı ile över. "Hürriyet Kasidesi"nin bir başka mısraına başvuru bir diğer roman *Kurt Kanunu*'dur. İzmir Suikast'i'ne adı karıştığı için saklanan İttihatçı Kara Kemal'i kısa zamanda yakalayabilmek adına "İttihatçıların en yaman fedailerinden" Memet-

çe'nin İzmir'den İstanbul'a geldiğini duyan Kara Kemal, okuduğu bir mısra ile dava arkadaşının kendisine ihanet etmeyeceğini söyler: "Benim bildiğim Memetçe, 'Köpektir zevk alan sayyâd-ı biinsafa hizmetten' dedirmez kendine..."²²

Kemal Tahir, İttihatçı kimliğine rağmen kendi politikalarını eleştiren ancak yeni yönetimde de bazı olumsuzluklar gören Kara Kemal'in kaldığı konakta bulunan şehzadenin kitaplığı ile Nâmık Kemal'in üslûbu ve ideolojisi arasında ilişki kurar: Kitaplıkta bazı yabancı ve yerli yazarların külliyatları varken Nâmık Kemal'in tek bir eseri yoktur.²³

Çorum Cezaevi'nde yazılan, kitabın sonundaki tarihten 1949 yılında tamamlandığı anlaşılan ve Kemal Tahir'in ölümünden sonra neşredilen bir diğer roman *Hür Şehrin İnsanları*'dır. Pek çok özelliği ile Kemal Tahir'in gençliğinin Murat karakteri ile yansıtıldığı eserde kahramanlar, zaman zaman bir araya geldiklerinde şiir okurlar ve bu şiirlerin şairleri üzerine konuşurlar. Mezkûr meclislerden birinde Murat, Ertuğrul Hikmet'ten hicivleriyle meşhur Şair Eşref'in, Nâmık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi"ne cevabını okumasını söyler.²⁴

Rahmet Yolları Kesti'de ise Anadolu'da Nâmık Kemal'in ne kadar popüler olduğu görülür. İstidacı Bilal Efendi, Uzun İbrahim Efendi'nin umum dağlara eşkiya olması kıssasını dinlemeye bayılır. Eskilerden konuşmaya devam edilmesi için; "Şair Nâmık Kemal ne buyurmuş: 'Geçmiş zaman olur ki hayali cihan değer' buyurmuş..."²⁵ diyerek çok bilinen, atalar sözü hâline gelen bu mısraı Nâmık Kemal'e mal eder.

Esir Şehrin Mahpusu'nda İttihatçı Nuh Bey'in arkadaşlarıyla Paris'te neşredilen ve hükümetin zaaflarından bahseden *Meşveret* gazetesini, yine hükümeti eleştiren tutumları sebebiyle Nâmık Kemal ve Ziya Paşa'nın eserlerini okuduğu belirtilerek dönemin uygulamalarına muhalif geçmişinden bahsedilir.²⁶

Kemal Tahir'in ölümünden sonra yayımlanan ikinci hikâyeye kitabı *Zehra'nın Defteri*'ndeki aynı adlı öyküde Nâmık Kemal'in bir manzumesi odanın tasvirinde karşımıza çıkar. Hikâyenin kahramanını Zehra, 20 yaşındaki Osman'ın odasına girdiğinde duvarda Nâmık Kemal'in "Vatan Manzumesi"nin büyük yazılarla yazılmış bir levhasını görür.²⁷

"Üniversite" adlı hikâyesinde tek parti, tek millet anlayışını eleştiren Kemal Tahir, Türkçü "Talebe-yi Ulum"un neşrettiği *Birlik* gazetesinin tirajını artırmak için neler yaptığından bahseder. Yapılanlardan biri de Nâmık Kemal Münakaşası'dır.²⁸

Görüldüğü üzere Kemal Tahir, roman ve hikâyelerinde genellikle Nâmık Kemal'i olumlu anlamda eserlerine dâhil ederken aşağıda yer vereceğimiz yazılarından da anlaşılacağı gibi fikirleri değişikçe Nâmık Kemal'i hicvetme ya da bazı çevrelerin çıkarlarını sağlamada şairi amaç olarak kullandıklarını belirtir.

Kemal Tahir, 1933 yılında Ziya İlhan'a yazdığı mektuplardan birinde sonuna kadar vatan ve millet yolunda mücadele etmek için işin kalemlerine düştüğünü söyler ve şöyle devam eder:

"Nâmık Kemal kadar vatanperver olalım yetişir. Bu büyük adamın feragatli adımlarını takip edeceğiz. Bu büyük adamın geçtiği yollardan geçeceğiz. Nâmık Kemal, sabahdan akşama kadar çarpışan ve çarpışarak şerefle ölen bir vatan taburundan daha kıymetlidir. Ölmek çok lâzım olmadıkça faydasız kardeşçim. Susmak da böyle. Hem yaşayıp hem bağırarak. İşte vatanperverliğin birinci en mühim insanlık vazifesi."²⁹

Kemal Tahir, 22 Aralık 1935'te Ziya İlhan'a yazdığı bir başka mektupta ve notlarında ise tam tersi iddialarda bulunmuştur:

"Nâmık Kemal 1935 yılında devrimci Türk edebiyatçılarına nasıl ruh rehberi olabilir? Bu adamın nihayet bir Abdülhamid mutasarrıfı olduğunu unutmamak ve inkılap namına hiçbir şey istemeyecek kadar sathi malumatlı hatta boş kafalı olduğunu akıldan çıkarmamak lâzım. Tek başına kuvvetli bir adam olmasını inkâr etmemekle beraber ona sade devrini geçirmiş, hem de boş yere palavra ile geçirmiş bir fâni demekten başka yapacak işimiz kalmamıştır."³⁰

Notlar 12: Çöküntü adlı kitabın "Nâmık Kemal-Romantizm" başlıklı yazısında ise; "Kadercî Ziya Paşa ile Nâmık Kemal'in temsil ettikleri Yeni Osmanlıcılık, Tanzimat'tan umulan kurtuluşun elde edilememesi sonunda düşülmüş bir karamsarlıktan başka bir şey değildir. Böylece Yeni Osmanlılar, Tanzimatçılara göre geriye düşmüşlerdir. Ama bir kurtuluş tutumu, temel meselelere inmedikçe işe yaramadığına göre, bütün yarım yırtık davranışların dönüp dolaşıp geldikleri yerdir."³¹ der. Yine bir diğer yazısında Kemal Tahir, büyük ihtilalden sonra gerçeklerden kaçmak için romantizme sığınan Fransız aristokratları gibi Osmanlıların da Genç Osmanlıların getirdiği aynı "sulusepken romantizme" sığındıklarını, Avrupa'dakilerin bu romantizme klasisizmden ve bilime dayanan gerçekçilerden sonra geçtikleri için sadece tabiata ve insanın hasta duygululuğuna gittiklerini, buna karşılık Osmanlı romantiklerinin çoğu zaman palavraya düşen bir kasıtlı romantizm bulabildiklerini belirtir. Bu açıdan bakıldığında Nâmık Kemal'in vatanseverliğinin gerçekle-

re karşı çıkmış sulu bir romantizmden başka bir şey olmadığını ve bu romantizmin 1962'ye kadar artarak geliştiğini, bütün eğitim sistemini tuttuğunu, hatta gerçekçi geçinenlerin dünya görüşlerine bile temel teşkil ettiğini³² sözlerine ekleyerek aynı iddiasını 1962'ye kadar getirir.

Kemal Tahir, Nâmık Kemal ile ilgili Falih Rıfkı, Vâ-Nû, Hüseyin Cahid, Peyami Safa, Ercüment Ekrem, Sadettin Nüzhet, Kerim Sadı, Dr. Fuat Sabid, Nâzım Hikmet, Hüseyin Avni ve Suat Derviş'le "Nâmık Kemal İçin Diyorlar ki" anketini yapar ve bu anketi 1936 yılında neşreder. Kemal Tahir yayımladığı bu broşürün girişinde anketi, son zamanlarda Nâmık Kemal'in fikri, milliyeti, kişiliği, hayatı, eserleri üzerine çok çeşitli yazılar yazılması, broşürler yayımlanması, son olarak da İstanbul Üniversitesi edebiyat kısmında Nâmık Kemal'in 47. ölüm yıl dönümünde yapılan ihtifalde açılış konuşmasını yapacak gençten herkesin birbirini jurnallediği bir zamanda Nâmık Kemal'in "Dejenere bir muhitte hiç olmazsa dostlarını, arkadaşlarını el ele verip göz göze durduğu adamları satmadan yaşamış biri" olarak anlatılmasını beklediği hâlde gencin "İhtifali açıyorum" diyerek kürsüden inmesi üzerine çok şaşırdığını ve "Acaba bu genç için bir insanın diğer bir insanı satmaması insanlığı ve insan kıymeti için kâfi bir karakter büyüklüğü değil midir?" diye düşünerek aşağıdaki sorulardan oluşan bir anket yapmaya karar verdiğini belirtir. 1. Nâmık Kemal'in sosyal kanaatleri nelerdir? 2. Nâmık Kemal'in istediği liberalizm ile bugünkü demokrasi ve liberalizm arasındaki farklar? 3. Nâmık Kemal'in din, milliyet ve vatan telakkisi? 4. Nâmık Kemal neden laik değildi? 5. Edebiyatımızdaki tesirleri ve gazeteciliği? 6. Nâmık Kemal'in istibdatla yaptığı mücadele bir inkılapçı karakter taşır mı? 7. Bugünkü gençlik Nâmık Kemal'i neden ideal bir kahraman saymak istiyor?³³

Kemal Tahir'in anketi ile alevlenen tartışmalar karşısında yeniden yazılar kaleme alınır, broşürler neşredilir. Söz konusu ihtifal, Türk Talebe Birliği'nin programı ve burada konuşma yapan Peyami Safa da Kemal Tahir tarafından şiddetle eleştirilir.

ZİYA PAŞA

Nâmık Kemal'i Ziya Paşa ile birlikte değerlendiren ve onu da "kaderci" olarak nitelendiren Kemal Tahir, şairin günümüzde de kullandığımız, artık darb-ı mesel hâline gelen mısralarını, tasvir ve tenkit kastıyla eserlerine dâhil etmiştir.

*Hür Şehrin İnsanları'*nda Murat, avukat kâtipliği yaparken göreceği değişik tipler hakkında tahmin yürütmede kendini denemeye karar verir. Murat, gelenlerden şişman bir kadının o gün boşanma davası görülecek İnci Hanım olabileceğini tahmin eder ve kadının ayaklarının küçüklüğüne dikkat kesilerek Ziya Paşa'nın *Terkib-i Bent'*inden; "*Zira bu terazu bu kadar sıkleti çekmez!*"³⁴ mısraını hatırlar ve İnci Hanım'ı her gördüğünde aklına getirerek gülümser.

*Üstadın Ölümü'*ndeki "Dayak Cennetten mi Çıktı" hikâyesine; "*Eli sopalı talebelere karşı muallimleri de sopa ile silahlanmak fikrini ileri atan bahadır bizde nevezuhur değildir. Bütün Osmanlı tarihi ağzıma kadar sopa ile doludur.*" cümleleriyle başlayan yazar, çeşitli örnekler verirken Ziya Paşa'nın aynı eserinin meşhur beyitlerinden konuya uygun düşen "*Nush ile uslanmayam etmeli tekdir / Tekdir ile uslanmayanın hakkı kötüktir.*" beyti ile edebiyata "geçip kurulan" dayağın/köteğin Osmanlı toplumsal hayatında en köklü, en esaslı mevkiini işaret ve tespit etmek bakımından çok önemli olduğunu³⁵ dile getirir.

ŞAİR EŞREF

Nâmık Kemal bahsinde belirttiğimiz gibi *Hür Şehrin İnsanları'*nda Murat, Ertuğrul Hikmet'e Şair Eşref'in, Nâmık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi"ne cevabını okumasını söyler.³⁶ Aynı romanda Murat, Fakir-i Pürtaksir müstear adı ile bir bayanın gönderdiği anket defterini doldurmaktadır. "Hangi şairleri seversiniz? En sevdiğiniz şiiir?" sorusuna; "Eşref merhum" diye cevap verir ve şairin şu dörtlüğünü yazar: "*Padişah'ım bir dirakte döndü kim gûya vatan / Her dakika bir baltadan bir şahsı halî kalmıyor / Gam değil amma bu mülkün böyle elden çıkması / Gitgide zulmetmeğe elde ahâli kalmıyor.*"³⁷

Kemal Tahir, cumhuriyet yıllarını yansıttığı ilk romanı *Hür Şehrin İnsanları'*nda İstanbul'un sosyal hayatını, bilhassa yozlaşan ahlakî duyarlılığı Şair Eşref'in hicviyeleriyle romanına aksettirmeye çalışmıştır.

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN

Notlarından hayatta iken kendisi ile tanışmadığını söyleyen, şairi "dâhi"³⁸ olarak nitelendiren Kemal Tahir, Abdülhak Hâmîd'e de eserlerinde yer verir. *Esir Şehrin İnsanları'*nda yazar, Mütareke döneminde yaşanan çaresizlik ile Abdülhak Hâmîd arasında bir ilişki kurar. Ramiz Efendi, Mütareke ilan edildiğinde İstanbul'da

üçüncü iznindedir. Cepheye döneceği sırada onu yeni kurulmuş bir alaya verirler. O sırada paydos borusu çalar. Yaralanan, ölen, top sesleri, Allah Allah sesleri yoktur. Dünyanın üzerine sanki uçsuz bucaksız, korkunç bir sessizlik çökmüştür. Ramiz Efendi'nin aklına Abdülhak Hâmid Tarhan'ın "Makber"inden bir beyit gelir: "*Yağsın nesi varsa kâinatın / Lâkin bu derin sükûn dinsin!*" der. *İşte şairin ürpere-rek dinmesini istediği bir şey!*"³⁹

Hür Şehrin İnsanları'nda Şahap'ın annesinin ölümü üzerine mezarının yerini bile bilmediği kendi annesini hatırlayan Murat, Ertuğrul Hikmet ile ölüme dair şiir yazmaktan bahsederlerken Murat, bugünkü hislerine uygun bir mısra bulamadığını, Hâmid'in pek şairâne, şairâne bile değil pek akıllı geldiğini söyler.⁴⁰ Aynı romanda şiire ilgi duyan Hayret Bey, Murat'ı yukarıda yer verdiğimiz Nâmık Kemal'de olduğu gibi Hâmid'le de sınamak ister. Murat, Hayret Bey'in okuduğu; "*Hâyîde sunuhâtı tıraş etmeğe memur / Allah'a şükür cümlemizin berberi vardır.*"⁴¹ beytinin Abdülhak Hâmid'e ait olduğunu bilir.

Kemal Tahir, 1950 öncesi cezaevi notlarında şairi ilk ve son görüşünü şöyle anlatır:

"Abdülhak Hâmid'i öldüğü gün ilk defa gördüm. Karısı bir odada ağlıyordu. Dostları başka bir odada rahmetlinin kendilerine ne derece hürmeti olduğunu anlatıyorlardı. Şoförüyle ben, yüzünün alçıyla kalıbı alınırken yardım ettim. Saçlarının, kaşlarının, bıyıklarının ve sakallarının yolunmamasına çalıştık. Yüzünü tamamıyla kapatırken bize emniyetle teslim olmuş bir hâli vardı. Nasıl yürüdüğünü, nasıl konuştuğunu, nasıl şiir yazıp okuduğunu görmemiş olmama rağmen Hâmid'le orada, öylece dost olduk."⁴²

Aynı notlarda yazar, Abdülhak Hâmid'e yapılacak en büyük ihtifal ve abidenin, eserlerini yüzbinlerce nüsha okumak⁴³ olduğunu belirtir.

AHMET MİDHAT EFENDİ

Kemal Tahir, eserlerinde roman kahramanları hakkında bilgi verirken Ahmet Midhat Efendi'yi de söz konusu eder. *Hür Şehrin İnsanları*'nda *Karadayı* gazetesinin başmürettibi Necmi Efendi, zanaata Ahmet Midhat Efendi ile başlamış; sırasıyla Baba Tahir, Ahmet Samim, Hüseyin Cahid'e hizmet etmiştir.⁴⁴

Kurt Kanunu'nda ise Kara Kemal Bey'in kaldığı konaktaki şehzadenin kitaplığında Ahmet Midhat Efendi'nin bütün eserleri vardır.⁴⁵

Notlarında Ahmet Midhat Efendi'den de bahseden Kemal Tahir, "Her şeyi ben yazacağım, diye ahde giren bir hodgâm."⁴⁶ diyerek yazarın "yazı makinesi" unvanına gönderme yapar.

HALİD ZİYA UŞAKLIGİL

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi İttihatçı Kara Kemal'in kaldığı konaktaki şehzadenin kitaplığında Nâmık Kemal, Abdülhak Hâmid gibi Halid Ziya'nın da bir eseri yoktur.⁴⁷

Kemal Tahir, bir ankette sorulan "Edebiyatımızda dünküler mi bugünküler mi kuvvetli?" sorusuna Halid Ziya üzerinden verdiği cevap ile hem Tanzimat döneminde edebî nevilerimize dâhil olan romanı değerlendirir hem de sanat bakımından beslendiği yabancı kaynakları açıklar:

"Bence, bizde, Tanzimat'tan bu yana, çok köklü bir değişme olmamıştır. Yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarabilmek için Osmanlıların, yarım yırtık, kendilerini aldatmaya dayanan, oportünist davranışları içinde debelenmekteyiz. Bu sebeple, bugünün en güçlü romancısı Halid Ziya'dan daha üstün sayılamayacağı gibi, Halid Ziya da bugünün üstün romancısından daha üstün sayılamaz."⁴⁸

Anketörün; "Söz gelimi, Kemal Tahir'le Halid Ziya arasında hiçbir fark yok demeye mi geliyor?" sorusuna Tahir, roman kaynakları bakımından hemen hemen hiç fark olmadığını, kendisi gibi Halid Ziya'nın da Balzac, Flaubert, Stendhal, Cervantes, Daniel Defoe, Gogol ve Dostoyevski'yi sevip saydığını söyleyerek cevap verir.⁴⁹

TEVFİK FİKRET

Abdülhamid'in en zengin vezirlerinden Selim Paşa'nın tek çocuğu, Fransızca'yı Parisli bir kadının da yardımıyla Galatasaray'da ana dili gibi öğrenen, Oxford'u bitirdikten sonra İtalya'da yıllarca resme çalışan, İspanyolca'yı da okuyup rahatça konuşabilen *Esir Şehrin İnsanları*'nin kahramanı Kâmil, Barcelona'dan işgal altındaki İstanbul'a döner. Yazar, kederli bir ruh hâliyle İstanbul'u seyreden ressam kahramanı vasıtasıyla şehrin tasvirini yaparken Tevfik Fikret'in İstanbul'a bakışını da değerlendirir:

"Marmara'yı duman kaplamıştı. Duman değil, Marmara bir volkan ağzı gibi tütüyor, daha doğrusu, doğa, şimdi bütün ana unsurlarıyla öfkeli fakat aptal bir hayvan gibi insanın üstüne yürüyordu. Ondandır korkmamak mümkün

değildi. Bu korkuyu, romantik Alman ressamların ağır bulutlu, karanlığı bol tablolarını seyrederken birçok kereler duymuştu. Uzakta, İstanbul, kurşunilerden, bu rengin koyudan açığa, açıktan koyuya giden bütün zavallı ayrıntılarından ibaretti. Ara sıra bulutları yaran güneş, bu yaşlı 'esir şehre' maskara renkleriyle makyaj rezilliği veriyordu. Kâmil Bey, Tevfik Fikret'in 'Sis' şiirini hatırladı. Şair kocaman bir çocuk gibi, sevdiği şehrin taşına, toprağına öfkelenmiş, onu, biraz da haksız yere hurpalamıştı. Oysa İstanbul da, bütün öteki şehirler gibi, üzerinde yaşayan insanlar, iyi, haklı, güzel işler yaptıkları zaman, böyle kasvetli günlerde bile temizlenip gençleşirler... Her yerinde korkaklık, adilik, yenilik varsa suç onun mu?"⁵⁰

Hür Şehrin İnsanları'nda Murat, Fakir-i Pürtaksir takma adı ile doldurduğu anket defterindeki "Allah nedir?" sorusuna Tevfik Fikret'in "Tarih-i Kadim'e Zeyl"inden bir beyitle ve "Bunu söyleyen Tevfik Fikret büyük ve akıllı bir şairdir efendim!" cümlesiyle cevap verir: "Beşerin böyle dalâletleri var / Putunu kendi yapar, kendi tapar."⁵¹ Aynı romanda kahramanlar Sarayburnu'nda denize ait şiirlerden bahsederlerken İnci, Fikret'ten "Mavi Deniz"i okur.

Karılar Koşuşu'nda Murat, hapishanede hayatının muhasebesini yaparken ne iken ne olduğunu, niçin olduğunu düşünür ve Tevfik Fikret'in "Devenin Başı" adlı şiirinin son beyti ile hükme varır. Şefika, Murat'a kur yapar. Durumu bir daha gözden geçiren Murat, hesapladıkça miskin tarafını daha iyi görür. Fikret'in "Birden çekilip... Haydi, demiş, Duzah'a murdar..." mısraını üst üste zihninden geçirir, ardından sonra kelimelere tek tek basarak ve yüksek sesle devamını okur: "Haksızlık eden başları bir gün koparırlar..."⁵²

Tevfik Fikret'in şiirlerini beğenen; ancak şairin kendi döneminde de maruz kaldığı siyasî girişimden uzak durarak inzivaya, Âşiyân'a çekilmesi Kemal Tahir tarafından da gündeme getirilir.

Yediçimar Yaylası'nda Çorum İttihat ve Terakki Cemiyeti Başkanı Cevdet Bey, dağdaki eşkıyaları kontrol altında tutabilmek için çıkarını uğruna her şeyi göze alabilen Abuzer'le iş birliği yapar. Çorum'a müfettiş olarak gelen Seyfettin Bey, Cevdet Bey'e; "Benim takıldığım nokta, herkes kendi dar çerçevesinde, kendi aklınca namussuz kullanmaya kalkarsa, bunun sonu nereye varır?" diye sorar. Cevdet Bey cevap verirken konuya dâhil ettiği Tevfik Fikret'i inatçı, yılgınlık psikolojisiyle *Tanin* gazetesini yüzüstü bırakıp evine kaçması ve "sünepe" olmasıyla suçlar.⁵³

Esir Şehrin Mahpusu'nda Cevdet Bey'in Fikret'le ilgili düşüncelerine cevap niteliği taşıyan konuşmasını İttihatçı Binbaşı Arif yapar. Hapishanede Kâmil'le yakından ilgilenen Binbaşı Arif, külhanbey-

lerinden ve argo konuşmalarından çok rahatsız olur. Vaktiyle onlarla yaptıkları iş birliğini anlatırken yukarıdaki olaya da göndermede bulunur ve Tevfik Fikret hakkında olumsuz konuşan Cevdet Bey'i tenkit eder.⁵⁴

Kemal Tahir'in Cumhuriyet idaresinin uygulamalarında aksayan yönleri ortaya koyabilmek amacıyla ele aldığı Serbest Fırka'nın kuruluş ve kapanışını anlattığı *Yol Ayrımı*'nda Kâmil Bey'in kızı Ayşe, hafif yan oturan fotoğrafında babasının Tevfik Fikret'e benzediğini söyler.⁵⁵

Kemal Tahir, notlarında Tevfik Fikret hakkındaki eleştirisini Nasrettin Hoca ile mukayese ederek dile getirir:

“ Bir gün yapacak fen siyah toprağı altın / Her şey olacak kudret-i irfanla inandım' diyen Tevfik Fikret Efendi bu sözülle hatta altının bile kıymetinin nedretinde olduğunu ve eğer maazallah fen toprağı altın yaparsa altının hiçbir kıymeti daha doğrusu toprak kadar kıymeti kalmayacağını kestiremediğini ispat ediyor. Biz şuna şöyle diyelim: Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altın / Bizlerde fakat çıkmayacak insan inandım. Zavallı Fikret, Haluk'u düşünüyorum da, eğer yaşıyorsa inkisar-ı hayalin en büyüğüne o uğradı diyorum. 'Bize bol bol ziya kucakla getir / Düşmek etrafı görmemektendir' diye vatanını oğluna emanet edecek kadar hayalperest ve şair olan bedbaht Fikret, onun düşman ülkelerine mal olduğunu hissediyorsa çok ıstırap çekiyor demektir. Ruhu ve ebediyeti Fikret namına inkâr etmek bu işin yegâne kurtuluş yoludur... Hoca Nasrettin ve Tevfik Fikret iki gülünç Türk tipi. İki belîğ Türk abidesi... Birincisi ciddi hükümlerinde gülünç olmuş, diğeri gülünç hükümlerinde ciddi. Yani Nasrettin Hoca ne kadar bilerek ciddi ve gözyaşı ile konuşmuşsa, Tevfik Fikret o kadar, bilmeyerek saçma sapan ve soytarıca sırtmıştı. Aradaki farkı bugün hesaplamak faydasız; ama gönül işte başka türlüsüne imkân bırakmıyor.”⁵⁶

Eserlerinde zamana ve şartlara göre Tevfik Fikret'e yer veren Kemal Tahir, bilhassa tabiatı açısından şairi sert bir dille eleştirmiştir.

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR

Bir Mülkiyet Kalesi'nin vatanperver başkahramanı Mahir Efendi, muharebeden döndükten sonra ailesi ile evine gitmek ister. Ancak hamal kâhyasından, çıkan bir yangının Okmeydanı'na dayandığını duyması üzerine evini kaybetmiş olduğunu düşünen Mahir Efendi, eşi Canséza'ya beklemesini, ağabeyini bulacağını söyler. Canséza ve çocuklarının yağmur altında kalmalarına dayanamayan kâhya, kahveye girmelerini ister. Yazar, Canzeya'ya yapılan bu teklifi işgal altındaki İstanbul'da yaşanan gayriahlakî durumu ön plana çıkarabilmek, eleştirmek için şöyle yorumlar:

"Bu sözler söylendiği zaman, Hüseyin Rahmi *Meyhane ve Kadınlar* isimli kitabını yazmış mıydı, yoksa henüz yazmamış mıydı bilinmez. Fakat 'kahveye girmek' teklifi harp içinde İstanbul'dan iki buçuk sene uzakta kalmış bir kadın için en ağır hakaretlerdendi."⁵⁷

Esir Şehrin İnsanları'nda Kâmil Bey, gazeteciliğe başladıktan sonra dönemin aydınlarını eleştirirken Hüseyin Rahmi'nin ismini de zikreder. Kâmil Bey, bilhassa tanıştığı yazarlarda Avrupa'daki örneklerine benzemeyen gariplikler görür. Kâmil Bey, Mississippi ile Amazon nehirlerinden hangisinin daha uzun, hangisinin daha geniş olduğunu belki de bilmemelerine rağmen örneğin *Mesnevî*'yi şairinden daha doğru, daha mantıklı açıklayanlar, Fransızca'yı Voltaire'den iyi söyleyip yazanlar, Hegel'den önceki dünyada bütün fikir akımlarını filozoflarının hayatlarıyla ezberleyen yazarlardan bahseder. Bunları dinlemenin, bilgisizliğin derinliğini gösterdiğinden insanın korku ile başını döndürmesinden; ancak sistemsizliklerindeki karışıklık, bilgilerini sindirememişliğin de aynı baş dönmesini verdiğinden söz eden Kâmil Bey, en büyük şairlerden birini bir hafta hastalandırmak için önünde bir başka şairi övmenin, kısa boylu bir romancıyı aylarca çalışamaz hâle getirmek için "bücür" kelimesini ağzından kaçırmanın yeterli olduğunu söyler. Kâmil Bey, mesleğinin ilk dönemlerinde "bıyıklarına rağmen erkek elbisesi giymiş sevimli bir kocakarıya benzeyen Hüseyin Rahmi'yi, nâzır olduğu hâlde, kundurasının bağlarında birkaç düğüm bulunan Rıza Tevfik'i, yazdığı anılarındaki çekingen, pısrık çocukla hiçbir ilintisi bulunmayan babacan Ahmet Rasim'i" tanıır. Bunları geniş bilgi bakımından belki ötekilerden biraz üstün görür; fakat içinde yaşadıkları çökmüş memleketin etkisiyle yenilgiyi değişmez kader kabul eden yılgın bir hâlleri olduğunu vurgular. Kâmil Bey, millete güvenmeyi hiçbir zaman denememiş, henüz bir milletin varlığından haberleri olamamış bütün aydınlar gibi her birinin kendilerini teker teker vuruşup yenilmiş saydıklarını, bir daha kalkarak yeniden başlamaya cesaret bulamadıklarını, çöken imparatorluğun aydınlarını da uçuruma beraber sürüklediğini dile getirir.⁵⁸

Hür Şehrin İnsanları'nda pek çok bakımdan Kemal Tahir'in gençliğini yansıtan Murat, kedisinden doldurulması istenen anket defterinin "Hangi romancıları seversiniz? Sevdiğiniz roman?" sorusuna Fakir-i Pürtaksir ismiyle "Hüseyin Rahmi-Şik"⁵⁹ cevabını verir.

Kemal Tahir gençlik yıllarında beğense de bilhassa Mütareke ve Millî Mücadele'deki tutumu yüzünden Hüseyin Rahmi'yi eleştir-

miş ve notlarında onu “Yazılarının birisi diğerine hiç uymayan yeğâne muharririmiz”⁶⁰ olarak nitelendirmiştir.

CENAP ŞAHABETTİN

Bir Mülkiyet Kalesi’nde karlı bir günde yapılan sohbette Selami Efendi, Cenap Şahabettin’in “Elhan-ı Şita” adlı şiirinden bir mısra ile ölen Baha Efendi arasında bir ilişki kurar: “Cenap Şahabettin: ‘Göklerden emeller gibi rızan oluyor kar’ demiş. Cenap Şahabettin’in ne dediği artık ehemmiyetli değil. Acaba bizim Baha Efendi, şimdi, karın altında ne diyor?”⁶¹

Hür Şehrin İnsanları’nda Murat, annesi yeni ölen Şahap’ın evine gittiğinde rutubet kokan, canı sönmüş etkisini bırakan bu evi ne zaman gözünün önüne getirse Cenap Şahabettin’in kıraat kitaplarındaki “Eytam-ı Şühedaya” makalesini hatırlar.⁶²

HÜSEYİN CAHİD YALÇIN

Ahmet Midhat Efendi kısmında da belirttiğimiz gibi *Esir Şehrin İnsanları’nda* başmürettibin hizmet ettiği gazeteciler arasında ismi geçen Hüseyin Cahid, gazeteci kimliği dışında da bahis mevzuu edilir.

Aynı romanda Kâmil Bey, Hüseyin Cahid Yalçın ve eseri ile ilgili; “Hayat-ı Hakikiye Sahneleri’ni yazdığı sıralarda, şekerin okkası kırk para imiş. Babasının Serencebey Yokuşu’ndaki konağında, otuz ramazan, kapılar gelene geçene açık tutulur, iftardan sonra bütün misafirlere birer medidiye de dış kirası verilirdi. Öyleyken yiyecek bir şey bulamayanlar olurmuş meğer... İşte belli bir şey! Pis dünyaya, bu pis deniz pek yaraşıyor.”⁶³ diyerek yaşanan yiyecek içecek sıkıntısını ön plana çıkarmıştır.

AHMET HÂŞİM

Kemal Tahir, Ahmet Hâşim’den bahsettiği eserlerinde dönemin atmosferine göre şairi bazen eleştirmiş, bazen de aynı ortamı paylaşmaktan onur duyacağı bir edebiyatçı olarak sunmuştur. *Esir Şehrin İnsanları’nda* Kâmil Bey, Nedime Hanım’a neşrinde yardım ettiği *Karadayı* aracılığıyla yurdun parçalanması tehlikesi karşısında yapılan direniş, kazanılan zafer, dönemin “üstat” diye nitelendirilen şairinin yaşananlara duyarsız kalması Murat ve Nedime’nin şaşırmasına ve şairin bu tutumunu eleştirmesine neden olur. *Karada-*

yi'nun yazıhanesine gelen "üstat" şairin, Nedime Hanım'ın gazete-
de okuduğu Yunan ordusunun İnönü'de yapılan muharebe sonun-
da Bursa yakınlarındaki mevzilerine çekilmek zorunda kaldığı⁶⁴
haberinden ziyade kendisi için yazılan makaleye takılır ve ondan
bahseder:

"Bizim uzun saçlı bu zafere bir zafername yazar mı dersiniz? Ne zavallı ol-
duk? Kim der ki bu millet bir zamanlar Hint Okyanusu'na donanmalar, Viya-
na'ya ordular göndermiş... Zafer öyle mi? Gene Yunan'a karşı bir zafer... Bu Yu-
nanlılar da olmasa biz ömrümüzde artık zafer kazanamayacağız galiba!.. Bir
makale yazmışlar... Görmelisiniz... Gazeteleri kimler çıkarıyor? Mahalle imam-
ları mı? Benimle karşılaşıyorlar. Karşılaşıyorlar da, parlaklık, tutarlık, öl-
çüye, dile güç getirmek bakımından onu beğeniyorlar... Parlaklık nedir? Tutar-
lık nedir? Ölçü nedir, dil nedir? Buradaki ölçü herhâlde, gümrük baskülü ola-
cak... Dil de Hindistan'da bir memleket... Beethoven'e karşı, Hafız Gazelhan
Veli Ahmet'i çıkarıyorlar... Ben boğulacağım hanımefendi... Hani şarkı mecmu-
aları vardır. Baştan birinci gazel: 'Evvelce Huda'yı tanımış olmasa gönlüm /
Billahi güzel sen benim Allah'ım olurdun.' gazelidir. Hani fotoğraflar görür-
rüz... Tulumbacı Zirzop Ali dostuna yollayacak... Arkasında, köşebaşı dilekçe-
si yazısıyla bir dördlük: 'Bu dünya devr-i âlemdir daima durmaz döner / Can
feneri püf diye âkıbet bir gün söner / Eğer felek mahvederse bu değersiz ismi-
mi / Size yadigâr olarak veriyorum resmimi...' Nedime Hanım, gözlerini kısa-
rak bakıyordu. Üstadın 'Can feneri püf diye âkıbet bir gün söner' sözünü, aru-
za uydurarak bir okuyuşu vardı ki, bir başkasına karşı duyduğu sönmez kini,
korkunç kiskançlığı, hiçbir söz, hiçbir hareketin bu hâlimden daha iyi anlata-
mazdı. Üstat, kükremekteydi artık enikonu:

Onu asla affedemem. Asla! Ben affetsem Allah affetmez. 'Mahv-nev'i ber-
bat etmeye ne hakkın var habis? 'Mahv-nev'i ne karıştırıyorsun? Elli kalyonlu
Donanma-yı Hümayun neyine yetmiyor. Ama denilecek ki ondan âlâ donan-
ma mı olur? Ayol o 'donanma' değil, 'sürre alayı'... 'Kucağında sazı eksik.' de-
sem saz şairlerine hakaret ederim. Kimi aldatıyorsun işkembeli ilham yahut il-
ham işkembesi! Bizim için, 'Hani mübarek kamuşa da benzer ya!' buyurmuş...
Ayol o 'kamuş' değil, 'kazık' demiş... Pek sevindim. 'Sembol' deyince 'müşhil
ilacı' zanneder. 'Mübarek' ile 'kazık' kelimeleri de latifesi... Yani 'tarz-ı selef
takaddüm' edecek de 'bir başka lisan tekellüm' edecek..."⁶⁵

"Üstat", yarım saat kadar gazetede ki makale yazarına söylen-
dikten sonra çıkıp gidince Nedime Hanım ve Kâmil Bey, Hüseyin
Rahmi kısmında yer verdiğimiz yazarlar ile ilgili eleştirilerini bu
olayla birlikte şairler vasıtasıyla dile getirirler. Nedime Hanım, bir
milletin bu zor şartlar altında, şairleri tarafından böyle yüzüstü bı-
rakılıp bırakılamayacağını, bunların nasıl Türk şairi olduklarını so-
rar. Kâmil Bey, onların Türk değil, o zamanki anlamıyla "kendisin-
den başka bir şeye inanmaz." anlamına gelen Osmanlı olduklarını,
Pandeli'de öğle yemeği yedilerse bütün dünyanın mutlu, dişleri ağ-

riyorsa kıyametin çoktan koptuğunu, birbirlerini çekememelerinin de bundan kaynaklandığını söyler. Şairliklerinin kendilerini hiç do-
yurmadığını, içinde yaşadıkları toplumla ayrı düştüklerini; hayatı-
mızı, insanımızı beğenmediklerini, istedikleri gibi değiştirmeye
güçleri yetmediğini, böylece bir boğuşmayı göze alamadıklarını;
geçmişe, sembole saklandıklarını vurgulayan Kâmil Bey, hiçbirinde
işe yarar, yol gösterir bir aydınlık olmadığını⁶⁶ da sözlerine ekler.

Nedime Hanım, oysa şu zamanda şiire, kavgacı şiire ne kadar
muhtaç olduğunu dile getirir ve "Sanat sanat içindir." görüşü-
nü savunanların "Sanat kuvvetlinin emrinde." demek istedikleri-
ni onlara; "Asıl ödevinizi yapmıyorsunuz... Bundan kaçınıyorsunuz...
Karışık, karanlık, maskara lafların arkasına sinmeniz bundan... Hem bu
memleket ahalisini en büyük tehlike karşısında yalnız bırakıyorsunuz
hem de, o ahalinin sanatınız önünde secde etmesini istiyorsunuz."⁶⁷ di-
yeceğini ifade eder.

Romanda bahsedilen ve eleştirilen "üstat" şair, Millî Mücadele
döneminde ölüm-kalım savaşı verilirken ferdî konular işleyen Ah-
met Hâşim'dir.

*Hür Şehrin İnsanları'*nda yazarın gençliğinden izler taşıyan Murat,
elindeki anket defterine kendinden önce yazılanları okur. Anketin;
"Hangi şairleri seversiniz? En sevdiğiniz şiir?" sorusuna Çok Bilmiş;
"Ahmet Hâşim'i-Karanfil"⁶⁸ cevabını vermiştir. Aynı romanda Murat,
Ankara'ya yaptığı tren yolculuğu sırasında daha önce hayal ettiği se-
yahatini hatırlar. Muhayyilesinde Murat büyük bir şairdir, şiir kitabı
da çok beğenilmiştir. Eser, az zamanda dördüncü, beşinci baskısını
yapar. Nihayetinde Mustafa Kemal şairle alâkadar olur. Ankara'ya
çağrılır. Çankaya'ya gittiğinde orada Yahya Kemal, Ahmet Hâşim de
vardır. Mustafa Kemal, şiirlerini bir kere de şairinin ağzından dinle-
mek ister. Murat, bunu bir edebî zafer olarak değerlendirir.⁶⁹

İsmet Bozdağ'a göre ilk şiirlerini Ahmet Hâşim'in tesirinde yaz-
maya başlayan Kemal Tahir, söylediğine göre daha sonra Yahya Ke-
mal'den etkilenir. Her iki şairin de bulunduğu bir mecliste şiirleri-
ni okumayı tahayyül eden Murat (Kemal Tahir), bunu edebî bir za-
fer şeklinde telakki eder.

Kemal Tahir, "Sanat sanat içindir." görüşünü benimseyenler
hakkındaki düşüncelerini *Esir Şehrin İnsanları'*nda Nedime Hanım
vasıtasıyla dile getirirken notlarında söz konusu sanat anlayışını
"zenginlik zenginlik için, akıl akıl için, ilim ilim için" sözü kadar
saçma bulur. Sanatın yalnızca hayatı aksettirmekle kalmayarak

onu izah da ettiğini; sanatın hayat olaylarının muhasebesi olduğunu⁷⁰ belirtir.

MEHMET ÂKİF ERSOY

Kemal Tahir'in eserlerinde karşımıza çıkan bir diğer şair Mehmet Âkif'tir. Yazar, *Esir Şehrin İnsanları*'na Mütareke dönemini, zaten işgal altındaki İstanbul'un ikinci kez işgal edilmesini anlatarak başlar. Yaşananlar, Üsteğmen Mehmet Ali'nin psikolojisinde yarattığı buhran, bu buhran neticesinde intihara karar vermesi ve intihar etmesi, Çanakkale İstihkâmları Komutanı Albay Şevket Bey'e verilecek mektup ve defter aracılığıyla aktarılır. Mehmet Ali, hayatına son vermek amacıyla silahını şakağına dayadığında bir fısıltı duyarak irkilir. Duyduğu fısıltı, Mehmet Âkif Ersoy'un Balkan Savaşı sebebiyle yazdığı *Safahat*'ın 3. Kitap'ı "Hakk'ın Sesleri"nde yer alan "Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak..." mısra ile başlayan şiirdir: "*Dünyada inanmam hani görsem de gözümle / İmanı olan kimse gebermez bu ölümlle.*" Mehmet Âkif'e ait olduğunu hatırladığı musraların nereden aklına geldiğine şaşırarak Mehmet Ali, şiiri okumaya devam eder: "*Ey dipdiri meyvit iki el bir baş içindir / Davransana eller de senin baş da senindir. / His yok, hareket yok, acı yok leş mi kesildin? / Hayret veriyorsun bana sen böyle değildin!*"⁷¹ Mehmet Ali, "böyle sefil bir" ölümlü nasıl göze alabildiğinin muhasebesini yapar, vatan yolunda dövüşürken ölme fırsatının neden kendi eline geçmediğine hayıflanır.

Hür Şehrin İnsanları'nda Âkif'in Mısır'a gitmesinin sebepleri arasında gösterilen şapka takmak istememesi, roman kahramanlarından Hacı İsa Efendi'nin de aynı şekilde düşünmesi ve ondan mektup alması arasında ilişki kurulmuştur. Şapka Kanunu'ndan sonra İlahiyat Fakültesi'nden istifa ederek Kapalıçarşı'da yazmacılık yapan Ziya'nın babası Hacı İsa Efendi, Mehmet Âkif'ten bir mektup aldığını, bir de güzel kıta eklediğini söyler: "*Gözleri daldı. Türk Salonu'nu işleten Asım, büyük oğluydu. Mehmet Âkif, Asım isimli kitabı biraz da, bu eski dostunun oğlunun adıyla yazmıştı.*"⁷² Murat'ın; "*Gurbetten şikâyetçi mi üstat?*" sorusu üzerine Hacı İsa Efendi; "*Öyle bir şeyler seziliyor. Daüssıla zordur. Siyasete karışmayacak bir adamdı. Karışmamalıydı.*"⁷³ diyerek cevap verir. Murat, Hacı İsa'yla aynı düşünceyi paylaşmaz, her şeyin evvela siyaset, sonra her neyse o olduğunu belirtir.⁷⁴

Yol Ayrımı'nda Doktor Münir, Mehmet Âkif'i örnek gösterdiği yerli olup olmadığımız ile ilgili açıklama yaparken aslında Kemal Tahir'in konu hakkındaki düşüncelerini de beyan eder:

"Su katılmamış yerli olmayınca hiçbir şey olunmaz. İnsan bile olunmaz. Çünkü gerçekten namuslu olunmaz. Bilirsin, Batılaşmaya yöneldiğimizden bu yana, biz aydınlar halktan ayrılmışız. Çünkü bu Batılaşma bize halktan değil, saraydan gelmiştir. Halktan kopmuş, halka dönebilmek umudunu kesinlikle yitirmiş saraydan... Sarayla en yakın çevresi, vezir vüzerası... Bu dönemde bizim halkımız, Batı'ya karşı, Batılaşmaya çabalayan Osmanlılarına rağmen, Osmanlı'yı savunmuşlardır. Daha sonra, Batılaşmaya çabalayan Türkçülere rağmen Türkçülüğü, hatta bilir bilmez Batılaşmaya çabalayan, söz gelimi, bizim Şair Mehmet Âkif gibi Müslüman Doğuculara karşı Doğuculuğu, bugünün büsbütün çıplak Batılaşmacı halklarına rağmen de halkçılığı, yani kendi varlıklarını savundukları gibi... İşte bu halkın içinden, bizim sefil etkimizi yere çalacak yeni bir yerli insan türü çıkacaktır. Ben umutluyum, er geç çıkacaktır."⁷⁵

*Bir Mülkiyet Kalesi'*nde Mahir Efendi ile Adil Usta, Millet Meclisi'nin önünde Mustafa Kemal Paşa'nın çıkmasını beklerken aralarında şöyle bir diyalog geçer:

"- Kim bu öndeki herif?

- O mu? Hocaların piri... Mehmet Âkif Bey... Şair... *İstiklâl Marşı*'nı o yazdı.

- Başına bir iş gelmiş?

- Neden?

- Etrafı kalabalık da...

- Etrafı her zaman böyle kalabalıktır. Hocalar peşini bırakmazlar."⁷⁶

Kemal Tahir'in Malatya Cezaevi'nde tuttuğu notlardan oluşan namus ve ahlak anlayışını sorguladığı *Namusçular'*da Tayıncı Sefer, Kezban'ın babasının boynuna astığı ve okumayı bilmediği Kur'an'ın yapraklarını, Şeyh Yusuf'un; "*Bir yaprağı çevirirsen okumuş gibi sevabı varmış.*" sözü üzerine çevirdiğini duyan İstanbullu, Mehmet Âkif'in "*Hakk'ın Sesleri*"nde yer alan "*Din de kürkün aymı olmuş, ters çevirmiş giymişiz.*"⁷⁷ mısraını hatırlar.

*Dutlar Yetişmedi'*deki "Üniversite" adlı hikâyede Nâruk Kemal bahsinde söylediğimiz *Birlik'i* çıkaran "*Talebe-yi Ulum*"un gazetesinin satışını artırabilmek için düzenlediği Çanakkale gezisi Mehmet Âkif'in Çanakkale şehitleri için yazdığı şiir etrafında şekillenir:

"Mehmet Âkif'in 'Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın! / Gömelim gel seni tarihe sığmazsın' diye biten şiir parçasını okuduktan sonra, Çanakkale'nin hâl-i pürmelâlini hiç beğenmediler. Bu topraklar için toprağa düşmüş askerler kemikleri, köpekler tarafından çukurlardan çıkarılarak yol kenarlarına, tarla kıyılarına dağılmıştı. Yani Çanakkale şehitlerine dar gelmeyecek makberi kimse kazmamış, şehit Mehmetçik de, yetmiş iki buçuk milletin Türk saydığı yeni tarihe hakikaten sığmamıştı. Bir enayi çıkıp herhâlde

bedava olduğu için ruh-ı vahyını rida namıyla çekip türbe tavanı yapmamış, yedi kandilli Süreyya'yı oradan uzatmamıştı. Yarasına ne sardığı tabii malum değilse de, hatrasına bir şey yapılmadığı meydandaydı. Beyninden vurulmuşa dönen Talebe-yi Ulum, ondüleli saçlarını yolup spor gömleklerle örtülü sıksa göğüslerini yumrukladılar. Köylüler, sayımcı geldi sanarak hayvanlarını önlerine katarak dağlara çekildiklerinden, faciayı yerlilerden tahkik etmek de mümkün olmadı. Ele geçen, ayağa takılan kemikleri evvela maksatsız olarak bir tarafa topladılar, yığdılar. Mübarek şehitlerimizin bakiyeleri bir küçük tepe vücuda getirdi. Şimdi bunu ne yapmalıydı Yarabbi! Yüze, göze sürmenin, önünde secde etmenin hiçbir faydası yoktu. Bir sırık bulup tepesine bir tahta parçası çattılar. Üzerine birkaç kelime yazdılar. Bunun fotoğrafını çektiler. Oradaki İngiliz mezarlığının da -ortasında muazzam bir abide bulunan mükemmel bir parktı- resmi çıkarıldı. Bu iki tezat *Birlik* gazetesinin ilk sayfasına ne güzel yaraşacaktı. Anafartalar'ı, Seddülbahir'i, Kılıdülbahir'i, Gelibolu'yu geçdiler. Yüreklere kan ağlayarak gemiye bindiler. Onlar gemiye biner binmez hayvanlarıyla köylerine dönen Çanakkaleliler, kemiklerin üzerine dikilen sopayı, haça benzeterek derhâl suya attı. Küçük çocuklar âşık aramak için kemikleri tekrardan dağıttılar. Her şey bir saat içinde eski hâline avdet etti. Fakat o hafta çıkan *Birlik* gazetesi, bin nüsha daha fazla sattı. Bayı Tatar Hasan, kân cebine indirip postu meyhaneye serdiği akşam, arkadaşlarına Mehmet Âkif'in 'Çanakkale Şehitleri' nam manzumesinden aklında kalan tek kelimeyi, 'kandil' kelimesini birkaç kere hatırladı. Sonra: Ölüsü kandilli, diye ben işte o heriflere derim, diye güldü, hakikat heriflerin ölüsü kandilliymiş. Bizim ocağımızı yaktılar, aferin!"⁷⁸

"Kondurma Siyaseti"nde Hacı Ağa'nın "radyoda tam çalgı, "İstiklâl Marşı"nu vurmaya başladı ki, hamiyetinden"⁷⁹ gözleri yaşarır.

Karılar Koşuşu'nda Mehmet Âkif'in adı damadı Gazeteci Ömer Rıza Doğrul'un yazdığı bir yazı aracılığıyla geçer.⁸⁰

Kemal Tahir, Batılılaşma konusunda benzer görüşlere sahip olduğu, "bizim", "üstat" olarak nitelendirdiği Mehmet Âkif Ersoy'a olumlu yaklaşmış, şair vasıtasıyla batıl inançları, dinî duyguları istismar edenleri eleştirmiştir.

MEHMET EMİN YURDAKUL

Yorgun Savaşçı'da Çerkez Ethem'e karşı verilen direnişin anlatıldığı satırlarda yazar, Mehmet Emin'in "Cenge Giderken" adlı şiirinden bir mısraya da yer verir. Ağır makineli bölüğü, apansız, seferberliğin ünlü türkülerinden birini tutturmuştur: "Ben bir Türk'üm, dinim cinsim uludur" bağirtısı, önden arkaya, kopa dağla gelir, kaldırımsız yolun toz bulutlarıyla sanki bir zaman sürünüp toprağa çöker.⁸¹

Kemal Tahir, notlarında millî şair konusundaki görüşlerini ifade ederken verdiği örnekte Mehmet Emin Yurdakul'u da değerlendirir. Millî şairin lisanıdan çıkarıp konuşma dilini -folklordan da istifade ederek- şiire esas ittihaz eden kişiye dendiğini söyleyen yazar, kitabî lisanı, uydurma lisan olarak addeder, şairin aldığı kültürü tercüme ettiğini belirtir. Verdiği örnekte Mehmet Emin'in Arap ve Acem kültürü ile düşünüp Türkçe yazdığını ifade eder. Yazar, Türkçe düşünüp Türkçe yazılması gerektiğini; büyük şair, millî şair vasfının mektep yapan, kendisinden sonra gelen şairlere yol gösteren ve lisanın inkişafını eserlerinde formüle eden sanatkâra verilebileceğini vurgular ve asıl Türk vezninin hece vezni ile serbest nazım olduğunu dile getirir.⁸²

ZIYA GÖKALP

Kemal Tahir'in ilk siyasî temayülü daha önce de söylediğimiz gibi Turancılık idi. Daha sonra Marksist ideolojiye sahip olan Kemal Tahir, Turancılık görüşünün savunucularından Ziya Gökalp'a da eserlerinde yer vermiştir. *Yorgun Savaşçı*'da Kemal Tahir'in düşüncelerini yansıtan Doktor Münir, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrıldıktan sonra İttihatçıların kadro aramaya giriştiklerinden bahsetmesi üzerine Halil Paşa, kadronun gerekliliğine kısa zamanda inandıklarını ancak yetiştirmeye vakit bulamadıklarını, Vehip Paşa'nın Diyarbakır'dan döndüğünde umut dolu, yol gösterici ışığa kavuştuklarını, bulduğu ışığın Ziya Gökalp olduğundan bahseder ve şöyle devam eder:

"Bulduğu ışık Ziya Gökalp adında o zamana kadar hiç tanınmamış bir adamdı. 'Kalp herif' dediğin Ziya Bey'i nasıl kaptığımızı, önüne ne imkânlar açtığımızı aklına getir. Ağzının içine bakıyorduk. Her sözüne *Kur'ân* emri gibi inanıyorduk. Memleketin biricik umudu olan gençliği, gözü kapalı bıraktık eline... İnsanları seçmekte, yetiştirmekte devlet kadar güçlüydü. 'Bunu kötüye kullandı.' dersin haksızlık edersin! Gücü o kadardı. Böyle bir iş için hazırlanmamıştı. Az konuşup çok dinlemesi, arada dalıp dalıp gitmesi, senin demenle 'uyuyakalması' bilgisinin yalınkathlığındandı. Delikanlıları yetiştirirken kendisi de yetiştirmeye çabalıyordu. Onu da, bizim gibi çöken imparatorluk, uçuruma sürükledi. İslamcılıktan, Batıcılıktan, Türkçülükten, uyuşmasına imkân olmayan bu üç şeyden bağlayıcı bir düşünce sistemi çıkarmaya uğraştı. Bu yola sapsamak, ilk adımda yenilgiyi kabullenmekti. Yenildik."⁸³

Aynı romanda Doktor Münir, düşünce tarzından dolayı Ziya Gökalp'ı eleştirir. Gökalp'ın "*Gözlerimi kaparım / Ödevimi yaparım.*" sözünü kendisinin de vazifelerini her zaman gözünü kapayarak

yapması ile ilişkilendirir ve meseleleri birbirine karıştırmasını, sonra da işin içinden çıkamamasını buna bağlar.⁸⁴

1943 yılında Dumanlı Boğazköy Enstitüsü'nün kuruluşunu anlattığı *Bozkırdaki Çekirdek* adlı romanda yazar, tek parti genel sekreterinin yüreğinde bir zamanlar Nazi arslanının yatıp kalktığını, Hitler'in kazanma umudu kalmayınca yenik düşenin yerini bir başka arslanın aldığını söyler ve sözü Ziya Gökalp'a getirir: "*Merhumum, halka rağmen, aydınlar despotluğunu getirecek alaturka bir arslan.*"⁸⁵

Hür Şehrin İnsanları'nda yukarıda yer verdiğimiz anketin "Hayvanları sever misiniz? Hangisini?" sorusuna Murat'ın verdiği; "*Dünya beğense de sadakatini kurdu severim de köpeği sevmem.*"⁸⁶ cevabı üzerine Ertuğrul Hikmet yüzünü buruşturur:

"Kurt mu? Başımıza bir de kurt sevdası çıkıyor. Allah beterinden saklasın... Mustafa Kemal 'Türkiye Cumhuriyeti'nin arması ne olsun?' diye sormuş. Sofradakilerden birisi 'Kurt olsun.' demez mi? Bizim omuzdaş, 'Ne kurdu?' demiş. Efendim, hani bozkurt var ya... *Ergenekon Efsanesi... Alageyik... Biz bu geyik mahlûkuna pek müptelayız nedense, boynuzluluğundan besbelli. Canım okuyup ezberlediniz mi? Türkçü Ziya Gökalp destan bile yazmış. Alageyik oğlanla kızı bir yardan atmış da... Orada ürememişler de... Yol bulup çıkamamışlar da... Derken bir bozkurt peydahlanmış... Herif sofrada bunu nakletmiş de, hitamında 'Efsane olduğundan, Türk efsanesi, armaya bozkurdu geçirek pek münasip olur.' diye akıl vermiş. Paşadır, mavi gözlerini belerterek: 'Kurdu, köpeği bırakın! İnsana mahsus bir şey isterim!' diye başını şu yana çevirivermiş... Kurdu bir de, öküzü paralanmış köylü dayıya sor bakalım muhallebi çocuğu..."⁸⁷*

Hikmet Ertuğrul'un konuşmasının ardından Murat, ciddiyetle soruya kendisinden önce köpek cevabını veren Canyoldaş'ın İnci'ye kur yaptığından şüphelendiği için inadına kurt cevabını verdiğini söyler.

Kemal Tahir'in ölümünden sonra yayımlanan ikinci hikâye kitabı *Zehra'nın Defteri*'ndeki "Han" adlı öyküde ilk defa Ziya Gökalp tarafından kullanılan "mekfûre" kelimesine atıf yapılır. Hikâyenin kahramanı Hayrettin, Turancı olduktan sonra Cengiz adını alır. Babasına geçirdiği değişimi anlatırken mefkûre kelimesine başvurur. Babası; "*Ne demek mefkûre bana karı adı gibi geldi...*"⁸⁸ diye karşılık verir.

Kemal Tahir, Ziya Gökalp hakkındaki görüşlerini Osmanlılık ve Batılılaşma anlayışı ile karşılaştırarak verir. Yazara göre Doğu ile Batı birbirine hiç benzemez:

"Biz Batı'dan gördüklerimizi alırız, almakla da kendi malımız olur, düşüncesi o kadar yanlıştır ki, yalnız kelimesi içine bile sığmaz bir şaşkınlık! Batı'dan

gördüğünü alamazsın! Alırsın ama sindiremezsin içine, kusarsın! Çünkü Batı esvabı, dikenlidir. Onu giyebilmek için gergedan derisi ile kaplı bir sırtın olması gerekir. Oysa senin kelebek kanadı gibi incecik bir derin var. Olmaz!.. Sırtına alır almaz kan içinde kalırsın ki, bir avazın yerde, bir avazın gökte bağırıp ağlamaya çökersin!..”⁸⁹

Ziya Gökalp’ı değerlendirdiği “Osmanlılık-Batılaşma-Çöküntü” başlıklı yazısında en modern dünya görüşlerinin kılı kırka yardığı 1900-1920 tarihleri arasında “uzaktan uzağa bir zavallı düşünüre benzeyen” Ziya Gökalp’ın, “hangi fikir bataklarında debelendiği, Batı’dan bula bula işporta malı, perakendeci Durkheim’in yarım yırtık eskilerinden ileri geçemediği” düşünüldüğü takdirde hem Batılaşmacıların hem de eskiyi geri getirmek, yani ölüyü diriltmeye umut bağlayan Doğucuların neden sırayla yenilgilere düştüklerinin kolayca anlaşıldığını⁹⁰ belirtir.

Kemal Tahir, “Han” isimli hikâyesinde Turancı kahramanına söylediği “mekûre” mefhumu ilgi ilgili notlarında eleştirel bir değerlendirme yapar. Tahir, bütün şişirmelere rağmen Gökalp’tan kalan mefkûre kelimesinin felsefesi ve sosyolojisi ciddi düşünürler tarafından çoktan unutulduğu hâlde kelime uydurma bahsinde tekrarlandığını⁹¹ dile getirir.

RIZA NUR

Kemal Tahir, *Zehra’nın Defteri’*nde yer alan “Sör Doktor Cankatar Beg Lokman” adlı hikâyesinde Rıza Nur’dan, onun Beg unvanını hak etmesinden bahseder. Rıza Nur, tıp fakültesine girdiğinde Leon Kahon’un *Gökbayrak* isimli kitabını alarak son sınıfa kadar okur, notlar alır, ezberler:

“Pek de farkında olmadan BEG’liği kazandı. Her ne kadar anası Çerkez, babaannesi Arnavut olması bu BEG’liğe az biraz gölge düşürdüğü söylendiyse de, Doktor RIZA NUR BEG’e bir mektupla başvurulup bu mesele gün ışığına çıkarıldı. BEG’lik, kandan değil; VİCDANDAN, İNANÇTAN geliyordu. GÖKBAYRAK’ı ezberine aldığına göre de DOKTOR LOKMAN da vicdanıyla imanıyla su katılmamış Türk oğlu Türk sayılırdı.”⁹²

Yazar, yukarıda da görüldüğü gibi Rıza Nur’un anne ve babasının kökenini belirttikten sonra Anadolu Türkçesinde kullanıldığı şekliyle “beg”, doktorluk tahsilinden dolayı ve yine aynı amaçla “lokman”, okuduğu *Gökbayrak* adlı eseri, beyliğin nereden geldiğini ifade ettiği “vicdan” ve “inanç” kelimelerini özellikle büyük

punto ile yazarak eleştirdiği Rıza Nur'un Türkçülüğünü ön plana çıkarmaya çalışmıştır.

HALİDE EDİP ADIVAR

Kemal Tahir'in eserlerinde yer verdiği Halide Edip Adıvar, daha ziyade Millî Mücadele'deki rolüyle karşımıza çıkar. *Bir Mülkiyet Kalesi*'nde Yayalar Köylü İbrahim, seyir esnasında Mahir Efendi'ye "bir karı ile beş altı herifi" Ankara'ya geçirdiklerini söyler. Bahsedilen kadın, Halide Edip'tir. İbrahim, düşman işgalinde erkeklerin kaçacak delik ararken onlara; "Hey erkekler, neredesiniz? Vatanı, milleti kime bıraktınız?" diye feryat eden Halide Edip'in siyah bez üzerine bayraklar yaptırmasını, yüzlerinin karasının bayrağa yansımalarına ya da bu lekeyi bir gün temizleriz demek istemesine bağlar.⁹³

Yol Ayrımı'nda Ayşe, arkadaşıyla bir sabah uyandıklarında düşmanın yeniden saldırdığını, İzmir'e asker çıkardığını görmeyi ve onlarla savaşmayı dilediklerini söyler. Bu konuda Halide Edip'i ceplerinden harçlıklarını aşırmuş gibi "iğrenerek" kışkandıklarını, bir yandan da gidip minnetle elini öpmek istediklerini de ekler.⁹⁴

Kurt Kanunu'nda Kara Kemal Bey, başyazısını Mehmet Asım'ın yazdığı *Vakit* gazetesini okurken bir önceki güne ait yayın reklamının kısaldığını fark eder:

"Halide Edip'in İngilizce basılan anıları yok olmuş... Yazar hakkında bütün övgüler de gitmişti. Yeni romanımız-ZEYNO'NUN OĞLU-Yazarı: Halide Edip-Pek yakında tefrika sütunlarında yayımlanacaktır."⁹⁵

Karılar Koşuşu'nda hapisane ortamında okutulan ve huşu içinde dinlenen *Mevlit*'i ve yazarı Süleyman Çelebi'yi eleştiren Murat, Halide Edip'in eseri "*Sinekli Bakkal*"ın kız mevlitçisine rağmen tahammül edilir gibi"⁹⁶ olmadığını ifade eder.

YAHYA KEMAL BEYATLI

Kemal Tahir'in eserlerinde söz konusu ettiği bir diğer şair Yahya Kemal'dir. Tahir, şiir mevzuunda Nâzım Hikmet'le tanışana kadar Yahya Kemal'in etkisinde olduğunu söyler. Kemal Tahir'in tarihî bakış açısı zaman içinde değişse de Yahya Kemal'in şiirlerine eserlerinde yer vermiştir. *Esir Şehrin İnsanları*'nda işgal altındaki vatanın psikolojisinde yarattığı derin etki ile intihar etmeyi düşünen Üsteğmen Mehmet Ali, defterine gece gördüğü bir rüyayı aktarır:

"Bir alay sancağı önde, bando arkada, Orta Asya'ya doğru gidiyormuşuz. Anayurda... Turan'a doğru... Dağlardan sayısız atlılar akıyor ovaya... Hepsi de bizden, hepsi bizim atlılarımız..."Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik / Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik! Marş sözleri yapmışız Yahya Kemal Bey'in 'Atlılar' şiirini..."⁹⁷

*Esir Şehrin İnsanları'*nda Yahya Kemal'in Osmanlı'nun eski zaferlerini anlattığı "Akıncı" şiiri, Mehmet Ali için bir hayal olarak kalırken aynı şiir *Bir Mülkiyet Kalesi'*nde Millî Mücadele ortamında değerlendirilir. Selami Efendi, Mahir Efendi'den, ölen arkadaşları Baha Efendi için şehitlik mertebesine eriştiğini, ruhunun cennete gittiğini duyunca Baha Efendi'nin romatizmalı sol ayağı yüzünden ruhunun henüz cennete vasil olmadığını, göğün bilmem kaçınıcı katında daha ayak sürdüğünü söyler. Mahir Efendi'nin kızması üzerine Selami Efendi uyuyormuş gibi yaparak horlamaya başlar. Mahir Efendi, uykuda iken söyledikleri sayıklamadan ibaret sayılacağı için Mahir Efendi'nin cevap vermesine lüzum olmadığını belirtir ve devam eder:

"Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik / Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik'. Bugün iki bin atlımız var. Kaçıyoruz Yahya Kemal Beyefendi... 'Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: İlerle / Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kafilelerle'. Ak tolgalı beylerbeyinin şimdi ne diye haykırdığını bilmem ama böyle giderse biz, affınıza mağruren, bir kış günü Sakarya'yı gerisin geriye gideceğiz. 'Şimşek gibi bir semte atıldık yedi koldan / Şimşek gibi Türk atlarının geçtiği yoldan'. Şimşek gibi... imiş... Efendim. Yani Rabb'im in kibrit çakıp binbaşı kulunu araması hesabı... 'Cennette bugün gülleri açmış görürüz de / Hâlâ o kızıl hatıra tıtrır gözümüzde'. İşte Mahir Efendi, gene cennete geldik. Gülleri açmış görürüz de... Cennet mekân Mülazım Baha Efendi de cennet mekân! Abdülhamid de cennet mekân. İkisi bir araya çok yaraşırlar doğrusu... Acep zavallı Baha Efendi, orada da 'Padişahım çok yaşa!' diye avazı çıktığı kadar bağırma mecbur mudur? Ne dersin Mahir Efendi?"⁹⁸

*Esir Şehrin İnsanları'*nda Yahya Kemal'in "Mâhurdan Gazel"inden alıntı yapılır. Kâmil, sandalın yol alışı sırasında telaşsız inip çıkan kürekler, sandalın kuvvete boyun eğmiş, genç bir kadın gibi oynak ama istekli oluşunu düşünür ve "Atladı dâmen tutup üç çifte bir zevrakçeye / Geçti sandalım mah-ı nev..." beytini bitirmeden Nedim'in bir gazeline geçer. Nedim bahsinde ayrıntılarına yer verdiğimiz bu mukayesede yazar; "İyi ama, ilk hatırladığı beyit geçenlerde yazılmış bir gazelden... Mahur Gazel'den... Bozguna, çöküntüye, orospuluğa rağmen mahurdan bir gazel..." diyerek Yahya Kemal'i tenkit eder.⁹⁹

Hür Şehrin İnsanları'nda Murat, Şahap'ın annesi Hüsniye Hanım'ın vefatı üzerine insanın ölümü ile özelliklerinin de yok olup gitmesini sorguladığı konuşmasına Yahya Kemal'i de dâhil eder:

"Hüsniye teyzemde bitmez tükenmez bir anne şefkati vardı. Ölümüyle beraber bu harikulade insan hissi, kadın duygusu heba mı oldu? Tamburi Cemil'in parmaklarındaki tambur çalmak melekesi... Ne bileyim, Neyzen'in sanatı... Yahya Kemal'in başındaki şiir yapan şey..."¹⁰⁰

Yine *Hür Şehrin İnsanları*'nda deniz ile ilgili şiirler okuyan toplulukta Yahya Kemal de söz konusu edilir. Nâzım Hikmet hayranı olan Fatma, Yahya Kemal'in "Gece" şiirinden "*Mehtabı sürükledik sularda*" mısraındaki seslerin Victor Hugo'da da olduğunu söyler. Murat, bir başka mecliste Yahya Kemal'in "Ses" şiirini okur ve bazı mısralarını açıklar.¹⁰¹ Otobiyografik unsurların karşımıza çıktığı *Hür Şehrin İnsanları*'nda şiirler yazan Murat (Kemal Tahir), henüz Yahya Kemal'in etkisi altındadır, şiirlerini beğense de fikrî bakımdan Nâzım Hikmet'i sevmemektedir.

Damağası'nda hapis yatan Kitaplı Casus, Malatyalı Mazmanoğlu Hacı İbrahim'in peri kızıyla evlenme masalını anımsar; bütün masal, roman, piyes, filmlerin insanoğlunun imkânsız kabil kılma arzusundan doğan ürünler olduğunu düşünür ve Yahya Kemal'in "Deniz Türküsü"nden bir mısra hatırlar: "*Yahya Kemal ne güzel söylemiş: İnsan hayal ettiği -edebildiği- kadar yaşıyor.*"¹⁰²

Kuva-yı Millîye'ye katılan ve yurdun işgalden kurtuluşu için çalışmaya başlayan Kâmil Bey'in şahsında yazar, vatanın içinde bulunduğu şartlarda yakınlarda yazıldığını söylediği gazelle için Yahya Kemal'i eleştirir; ancak bu eleştirisi Ahmet Hâşim'e yönelttikleri kadar şiddetli değildir. Tahir'in romanlarında bir zamanlar sevdiği ve etkilendiği Yahya Kemal, kahramanların en zor ve sıkıntılı zamanlarında eski zaferleri anlattığı şiirleri ile hatırladığı veya dönemin mukayesesini yaptığı isimdir. Yazar notlarında ise Yahya Kemal'in şiirini muhteva ve şekil ilişkisi açısından ele alır. Kemal Tahir'e göre yeni muhteva yeni şekil ister. Muhtevanın şekle tesiri olduğu gibi şeklin de muhtevaya tesiri vardır. İlk eserlerinde muhteva itibarıyla yeni sesler ve edebî görüşler ihtiva eden Yahya Kemal gazelleleri, giderek şairi eski muhtevaların kötü ve basitleriyle dolu rubailer yazmaya kadar götürmüştür.¹⁰³

NÂZİM HİKMET RAN

Kemal Tahir'in eserlerinde en çok yer verdiği şairlerden biri, Nâzım Hikmet'tir. Nâzım Hikmet ve çevresiyle tanıştıktan sonra siyasi görüşü değişen Kemal Tahir, aynı suçtan hüküm giydiği, bir dönem birlikte Çankırı Hapishanesi'nde yattığı, sürekli mektuplaştığı ve hayatının sonuna kadar dostluğunu sürdürdüğü Nâzım Hikmet'i henüz tanımadığı zamanları yansıttığı *Hür Şehrin İnsanları*'nda şairin şiirlerini değil düşüncelerini sevmediğini belirtir. *Hür Şehrin İnsanları*'nın kahramanları bir araya geldiklerinde şiir okurlar. Sarayburnu'nda denizle ilgili konuşmalar sırasında Fatma, denizi en iyi anlatan şiirin hangisi olduğunu sorar. Çeşitli şairlerin şiirleri söylenir. Fatma, Nâzım Hikmet'in "Bahr-i Hazer" adlı şiirinden; "Ufuklardan ufuklara... / Ordu, ordu! / Köpüklü mor, dalgalar koşuyordu. / Hazer rüzgârlarının dilini konuşuyordu. Balâ'm / Konuşup koşuyordu"¹⁰⁴ mısralarını okuyunca Murat kaşlarını hafifçe çatar; çünkü bu "komünist" şairi sevmemek için epey zamandır var gücüyle kendini zorlamaktadır. Murat, bu şiirin deniz için değil, göl için yazıldığını söyleyince Fatma, Yahya Kemal'le Nâzım Hikmet'i karşılaştırmaya başlar:

"Bilmem ki... Bu göl için yazılmış, yoksa 'Mehtabı sürükledik sularda' mısraı mı?.. Seslere bakın... Victor Hugo'da aynı seslere rastladım. Bir mısraı şöyle bitiyordu galiba... '... Les flots vers naus (Dalgalar bize doğru geliyor) Nâzım Hikmet'te bu sesin daha mükemmeli var: 'Devrilen / bir atın / sırtından / inip / şahlanan / bir ata / biniyor kayak.' Bir kere dalgaların kıvraklığını veriyor. Sonra kayak kelimesini kayıkhh, diye okunacak ki... Türkmenistanlı dümencinin yandıymışsın gibi suyu küpeşteye hışımla sürünmesini dinleyeceksiniz!"¹⁰⁵

Murat, sohbet sırasında bir başkasınınmuş gibi kendi şiirini okumaya hazırlanır ancak fena hâlde utanır. "Bu Nâzım Hikmet ne zaman araya girse, vezinli şiirlerin hepsinde bir kifayetsizlik, tiknefeslik, insanı öfkeliendiren bir acz başlıyordu."¹⁰⁶ diye düşünür. Fatma, Nâzım'ın "Denize Dönmek İstiyorum" adlı şiirini okuduktan sonra yine yorum yapar:

"Bizim şairler denizi şimdiye kadar bir başka şeye dekor olarak kullanmışlar. Ekseriya aşka... Hem de ümitsiz aşka... Nâzım Hikmet'in denizi de elbet bir sembol... Fakat dekor değil... Madde-i asliye... Burada bilakis bizzat şair kendisini dekor hâline koymuş..."¹⁰⁷

O zaman neşredilmemiş olan Nâzım Hikmet'in "Karıma Mektup"unu çok tekrarlandığından ezberinde olduğunu söyleyen Mu-

rat' tan şiiri okuması istenir. Murat, şiirlerini sevdiği hâlde yukarıda da ifade ettiği gibi Nâzım Hikmet'i sevmez ve bunu da belirtir: "Sizin gibi duyarak okuyamam. Çünkü şairini hiç sevmiyorum."¹⁰⁸ Fatma bu şair sevilmemesi, diyerek şaşkınlığını belirttiğinde Murat; kendisiyle hiçbir alışverişinin olmadığını, fikirlerini sevmediğini¹⁰⁹ ifade eder ve ısrar üzerine söz konusu şiiri okur. Fatma yaşanan gözlerle bu şiiri ona yazmasını ister:

"Bir tanem! / Son mektubunda yüreğim sızlıyor, / başım sersem diyorsun, / Seni asarlarsa, / Seni kaybedersem diyorsun / Yaşayamam! / Yaşarsın karıncığım, / Dağlır bir duman gibi kederin rüzgârda / Yaşarsın Nâzım'ın kızıl saçlı bacısı / Ancak bir yıl sürer, / Yirminci asırlarda, / Ölüm acısı!.. / Ölüm, bir ip te sallanan bir ölü! / Bu ölüme bir türlü / Razi olmuyor gönlüm / Bir seher vakti / Bir çingenenin kıllı bir örümceğe benzeyen eli / Takacaksa ilmeği boğazıma / Mavi / gözlerinde korkuyu görmek için / Beyhude bakacaklar Nâzım'a! / Ben alaca karanlığında son sabahımın / Siz dostlarımı düşüneceğim / Ve yarı kalmış bir türkünün azabını / Toprağa götüreceğim / Karım benim, / İyi yürekli. / Gözleri baldan tatlı arım benim / Neden yazdım istendiğini idamımın / Daha dava ilk adımında / Ve henüz bir şalgam gibi koparmıyorlar / kafasını adamın / Bunlara aldırma boş ver / Paran varsa eğer / Bana bir fanile don al, / Tuttu gene bacağımanın siyatik ağrısı / Unutma ki / Daima iyi şeyler düşünmeli bir mahpusun karısı..."¹¹⁰

Murat'ın okuması bittikten sonra şiirin tahliline başlarlar:

"Başka hiçbir tarza benzemiyor. Boş ver sözüyle siyatik ağrısı ve fanile don hiç değilse böyle bir şiire giremez sanılır. Bazen de bilakis ne kadar sade yazar. Galiba asıl cesareti de buradadır. Mesela: 'Gece gelen telgraf / Dört heceden ibaretti. / Vefat etti.' Bir şeyler öğrenmeye mecburuz. Anlıyorum. Her yeni şey gibi, bu da eskisinin hatalarını birdenbire önümüze çıkardı."¹¹¹

İnci, Murat'ın hatalı dediği eskilerden ya da kendi yazdıklarından okumasını ister. Fatma, "Karıma Mektup"tan sonra hangi şairin eski tarz şiir okunsa mahvolmaya mahkûm olduğunu düşünür. Murat, aşağıda bahsedeceğimiz İlhami Bekir'in şiirini okuduktan sonra; "İşte Nâzım Hikmet'te olmayan budur. O kocaman şeyler yazıyor. Şiir mi sahiden büyük, yoksa şiire o büyüklüğü veren kendisine göre mühim olan mevzular mı, insan kestiremiyor."¹¹² diyerek düşüncesini açıklar. Fatma bunu Nâzım'a söylemesi gerektiğini ifade edince Murat; "Ya Bursa'ya gitmeliyim! Yahut daha dört buçuk sene beklemeliyim. Malum ya altı buçuk sene hapse mahkûm."¹¹³ diyerek karşılık verir. Murat, Fatma'nın; "Yazık! Onunla aynı zamanda yaşamakta olmak insana gurur veriyor."¹¹⁴ sözlerini duyunca

"zıddına basılıyor" gibi rahatsızlık hisseder. Daha sonra Murat, yalnız Fatma'yı mutlu etmek için Nâzım Hikmet'in; "Salkım Söğüt"ünü okur. Aynı romanda Ayşe, Nâzım Hikmet için; "Evet! Belki büyük şairdir. Lakin Mustafa Kemal Paşa'ya inanmıyor. Ben bu memlekette Mustafa Kemal Paşa'ya inanmamayı ihanet sayıyorum. Hainlerin cezası da ölüm olmalı. Bu işi de, asla uzatmamalı." demesi üzerine başlayan tartışmada Ertuğrul; "Bakınız bir 'Nikbinlik' şiirinde: 'İyi günler göreceğiz çocuklar / Güneşli, iyi günler göreceğiz. / Motorları engin maviliklere süreceğiz çocuklar / Süreceğiz! Hele açtık mı bir son vitesi / Vuruyor motorun sesi ooy çocuklar! Kim bilir ne harikulâdedir, / 160 kilometre giderken öpüşmesi...' diyebilen adam şimdi mahpustadır. Af buyurun, buna karşılık Beyoğlu'nda, şu, pencerenin önünden geçen sokağın kaldırımına sımsıkı yapışık Beyoğlu'nun muhtelif evlerinde bir anda dört yüze yakın kerhane icra-yı sanat etmektedir."¹¹⁵ diyerek Nâzım'ı savunur.

Karılar Koğuşu'nda siyasî suçlu olarak Malatya'da hapis yatan Murat, odasının duvarına Nâzım Hikmet'in bir portesini asar, sık sık onunla konuşur, mektuplar yazar ve ona "üstat" diye hitap eder.¹¹⁶ *Namusçular'* da da Murat'ın odasının kapısının karşısındaki köşede Nâzım Hikmet'in yağlıboya büyük portresi vardır.¹¹⁷ II. Dünya Savaşı'nda Sovyetleri destekleyen Murat'ın, bir yandan muharebe, bir yandan aşırı sıcaklar ve avukattan aldığı olumsuz mektuba canı sıkılır, Nâzım Hikmet'in "Taranta-Babu'ya Mektuplar"ından bir bölüm aralıksız olarak aklından geçer: "Bir öyle şaşılmalı dünya ki burası / Balıklar kahve içerken / Çocuklar süt bulamıyor. / İnsanları sözle besliyorlar, / Domuzları patatesle..."¹¹⁸

Murat'ın gözü "Alınmamış şehirleri de beri tarafta bırakarak mevhum bir cephe hattı" çizdiği İtalya haritasına ilişir. O şehirlerin de yakında düşeceğini, kısa zaman zarfında bütün Avrupa'nun teslim olacağını tasavvur eder. "Haritada her milimetrenin neler ifade ettiğini biliyor. İrzina geçilmek istenen dünyanın alın lekesini siliyorlar." diye düşünür¹¹⁹ ve "Taranta-Babu'ya Mektuplar"dan bir beyit daha okur: "Mussolini çok konuşuyor / Çok korktuğu için çok konuşuyor."¹²⁰

Nâzım Hikmet ile dostluğunu eserine yansıtan ve onu hatırlatan konularda Nâzım'ın şiirlerine başvuran yazar, mahpusluğun verdiği yoksunluğu hisseden Murat'ın, şairin bir şiiri daha iyi anladığını belirtir: "Orada şair kâinattan bile daha ehemmiyetli ve hayret verici hadisenin, 'Yolunda durulan, / Zincire vurulan / İnsan...' olduğunu söylemişti."¹²¹ Yine aynı romanda Gardiyan Kel Hasan'ın on bir yaşında, dokumada beton mahzende çalıştığından sürekli kan tüküren kızı

Nadire'nin Murat'ın kitapta makamla okuduğu Nâzım Hikmet'in; "Çocuklarımız işten eve sapsarı iskelet gelir. Bizim soframıza yılda bir ke-re et gelir." sözünü (mısralarını) doğru bulduğunu söyler. Bunları duyduğu zaman Murat'ın hayal dünyasında canlanan Nadire, etrafı flulaştırılarak Nâzım Hikmet'in şiiriyle tasvir edilir:

"Murat'ın gözlerine bir buğu hücum etti. Zorla yutkundu. Nadire -Gardıyan Kel Hasan'ın kızı- perişan amele kalabalığından birdenbire ayrılıp kocaman uçsuz bucaksız bir meydana sanki tek başına kalmıştı. Başında pembe tül bentten başörtüsüyle incecik, erimiş gibi, boynu biraz çarpık, ayağında Romalı sandallarına benzeyen meşin atkılı takunyası ile yüzüne bakıyor, Nâzım Hikmet'in 'İyi günler göreceğiz çocuklar' diye başlayan *Nikbinlik* adlı şiirini ağzı ve gözleriyle dinliyor, ağzı ve gözleriyle anlıyordu. Anlıyordu da, ciğerlerini tas dolusu tükürmeye başladığı hâlde, 'Ne fayda biz göremeyiz ki' diye şikâyet bile etmiyordu."¹²²

Süleyman Çelebi bahsinde ele aldığımız *Karılar Koğuşu*'nda okutulan *Mevlit*'i dinlerken arada sırada içini çekenleri gören Murat'ın aklına "Benerci Kendini Niçin Öldürdü?" den bir musra gelir: "Kocakarı bir uçurum gibi içini çekti."¹²³

Murat, "Bizim Osmanlılar neden Sadi gibi bir adam yetiştirememişler?" sorusuna cevap ararken aslolanın lisan değil, insanların işine yarar meram anlatmak olduğunu ifade eder. Bu insanların kimler olabileceği hususundaki mülâhazasını Nâzım Hikmet ve eşi Piraye ile de ilişkilendirir:

"İnsanın işine yarar bir meram. Hangi insanların bakalım? İnsan da birkaç türlü. Ümitli insanın işine yarayacak söz. Ümitli insan... Yani alın teriyle yaşayan... Ölümü ancak çıkageldiği hâlde, birkaç saniye düşünmeye vakit bulmuş ve bütün ömrünü yalnız yaşamaya ve kendisiyle beraber ve kendisinden sonra nesil nesil yaşayacaklara faydalı olarak kullanmış insana faydalı bir meram... Mesela, Piraye'ye faydalı bir meram..."¹²⁴

Bir Mülkiyet Kalesi'nde Kemal Tahir, Nâzım Hikmet'in "Şeyh Bedrettin Destanı"ndan aldığı bölümle Mahir Efendi'nin düşünceleri arasında bağ kurar: "Ben yolculuk etmeyi sevmem tek başıma / Bir ikinci vakti can yoldaşıma / Dedim ki: geldik. Dedim ki: Bak! / Gelmeye başladı bir adım geriye ağlayan toprak"¹²⁵

Mahir Efendi, Yahya Kaptan çetesi efradından Yayalar Köylü İbrahim'le 'bir ikinci vakti' yürürken bu şiirde anlatılanları bir başka manada hisseder: "Toprak değil, üzerindeki hürriyet havası gülmekteydi."¹²⁶

*Damağası'*nda on iki on üç yaşında kız kaçırmaktan hapse giren Kel Yiğit'in kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmesinin gerekliliği üzerine konuşmasını dinleyen Kitaplı Casus, Nâzım Hikmet'in "Kuva-yı Millîye Destanı"ndan bir bölüm hatırlar: "Yeşil bir ağaç gibi gülen / ve merasimsiz ağlayan / ve ana evrat küfreden ki onlardır..."¹²⁷

*Bozkırdaki Çekirdek'*te tek partinin ileri gelenlerinden Karayağız Milletvekili, Yunus'tan Nâzım Hikmet'e kadar bütün büyük şairlerin en iyi şiirlerini ezberden okur.¹²⁸

Nâzım Hikmet, sosyal, siyasî meselelerin yanında Kemal Tahir'in eserleri ile ilgili kanaatlerini de mektuplarında kendisine bildirmiştir.¹²⁹ Hemen her konuda fikir alışverişinde bulunduğu ve tanıştıkları günden itibaren başlayan dostlukları bâki kalan Kemal Tahir, eserlerinde yer verdiği Nâzım'la ilgili olumsuz tavrı sergilediği *Hür Şehrin İnsanları'*nda bile Şair Ertuğrul Hikmet tarafından müdafaa edilmiştir. Murat ise hapisanede iken dava arkadaşı Nâzım Hikmet'in resmini duvarına asmış, onunla konuşmuş; doğru bildiği konularda, bunaldığında, haksızlıklara şahit olduğunda şairin mısralarından destek almıştır.

PEYAMİ SAFA

Kemal Tahir, eserlerinde Peyami Safa'yı daha çok gazeteci kimliği ile ön plana çıkarmıştır. Örneğin *Karılar Koğuşu'*nda Murat'ın, yukarıda bahsettiğimiz odasındaki harita üzerinde çizdiği sınırları haklı göstermek için Alman taraftarı aydınların isimlerini sayarken Peyami Safa'yı da zikreder:

"Olmadı. Ali İhsan Sabis, Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet Paşalarla Peyami Safa ve Mümtaz Faik Fenik beyler de Alman ordusuna bol bol şehir teslim ettirirlerdi. Zafer bağışlarlardı. Demek ki gönlümüzün dilediğini olmuş saymak için bir şart lazım: İsteklerimiz, realitelere uygun ve haklı olacak..."¹³⁰

Yazar, Peyami Safa'nın edebî şahsiyetinden roman ve hikâyelerinden ziyade notlarında bahseder.

Kemal Tahir, 1933 yılının Mayıs ayında Ziya İlhan'a yazdığı mektubunda *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* ve bilhassa *Bir Tereddüdün Romanı* ile ilgili; "O kadar kendisinin ki, insan, alkolik ve kokainman bir romancı ve böyle bir tipten ne kadar kabilsen o kadar nefret ediyor. Yazı hoş, üslup mükemmel, yenilik bol. Gelgelelim roman ve mevzu, şahsiyetler kabildüğü kadar berbat. O kadeh kadeh içkiler ve alkolden ve diğer mükeyyifattan zehirlenmiş bedbahtlar, burun dolusu kokainler arasında insan bu-

nalıyor, terliyor, nefret hissi duyuyor. Lakin bu içkilere karşı değil de bu çamur insanlara karşı. Ne bileyim arkadaşım, usta Peyami civıttı galiba. Ben bunu ona yakıştıramadım. Bu hükmü verirken daha etraflı düşünmek mecburiyetindeyiz. Her gün herkes için fıkra yazan ve uzun zabıta romanlarıyla cemiyetin (!) edebiyat ihtiyacına (!) cevap veren Peyami kendi içine çekilmeyi bir lüzum görüyor olmalı. Peyami -büyük romancı, bilirsin onu ne kadar severim- hepimizin arzusuna ölüyor. Zavallı büyüklerimiz. Hep aşağı yukarı bir parça böyle sönmedi mi?"¹³¹ şeklinde düşüncelerini dile getirirken yaklaşık bir ay sonra yazdığı bir başka mektubunda; "Falih Rıfki, Ethem İzzet ve Aka, Peyami de en sevdiğim muharrirlerdendir. Bunların apayrı bir güzellikleri var."¹³² diyerek yazarı beğendiğini ifade eder. Kemal Tahir, yine Ziya İlhan'a gönderdiği 1935 tarihli mektubunda aziz dostu Cahit Sıtkı'nın pesimist bakış açısında, "bu cinayette", "frençli Baudelaire kadar, morfinman ve kokaınman Peyami'nin de müşterek cürümleri"¹³³ olduğunu söyler.

Kemal Tahir'in Peyami Safa'yı daha çok giderek ferdî ve mistik, metafizik unsurlar içeren konularda eserler vermesinden dolayı eleştirirken yukarıda bahsettiğimiz Nâmık Kemal'in 47. ölüm yıl dönümü dolayısıyla yapılan ihtifal sonrasında yayımladığı *Nâmık Kemal İçin Diyorlar ki* adlı kitapçıkta yazarı "burjuva münevveri" olmakla suçlar.¹³⁴

Türk Talebe Birliği'nin programında konuşma yapmasından dolayı Peyami Safa'yı tenkit eden Kemal Tahir, 1936 *Modeli Gençler ve Peyami Safa* adlı broşür ile yazarı "fikirsiz" olarak nitelendirir. İhtifal programının "Birkaç küçük burjuva münevverinin kalleş ve bulanık tabiyesiyle"¹³⁵ yapıldığını söyleyerek Peyami Safa'ya gönderme yapar. Peyami Safa'ya o kadar kızmıştır ki Nâmık Kemal için "O ne Peyami Safa gibi fikirsizdi ne de Hüseyin Cahid Yalçın gibi hitap ettiği kitleyi kaybetmişti."¹³⁶ diyerek şairi düşünce ve hedef kitle bakımından Peyami Safa ve Hüseyin Cahid'den üstün görür.

FARUK NAFİZ ÇAMLİBEL

Hür Şehrin İnsanları'nda Murat, anket defterini doldururken kendinden önce verilen cevaplara da bakar. Anketin "Hangi şairleri seversiniz? En sevdiğiniz şiir?" sorusuna Can Yoldaşı Faruk Nafiz ve "Han Duvarları", İnci ise Faruk Nafiz ve "Suda Halkalar" cevabını verir.¹³⁷ Şair olan Ertuğrul Hikmet de kendisinden şiir okunması istendiğinde Faruk Nafiz'in "Suda Halkalar"ından bir mısra söyler: "Sahraya baharın daha ilk indiği..."¹³⁸ Aynı romanda Murat, Ertuğ-

rul Hikmet ve Rüştü Bey ankette sorulan sorular üzerine konuşurlar. "Aşk nedir?" sorusuna Murat'ın verdiği "O bulunmazsa (meşk) olmazmış." cevabı üzerine konu aşka gelir. Murat, Anadolu'da bir sahil kasabasında, güneşli bir bahar günü herkese nasıl bakıyorsa öyle baktığı bir kıza, Nadide'ye, ne olduysa sanki gözüne ayna tutuluyor ve bunda da ısrar ediliyor gibi; "O kız mı yerini değiştirdi yoksa güneş milyonlarca senelik devri esnasında, dünyamıza göre milyonlarca defa geldiği yerlerden birisine, gene mi geldi?"¹³⁹ diyerek tarifinden aciz kalacak şekilde âşık olur ve aklına Faruk Nafiz'in "Kızıl Saçlar" şiirinden bir mısra gelir: "Gözlerim görmüyor etraftı, güneş vurdu bana."¹⁴⁰ Romanın bir başka kısmında Murat, Safo'nun isteği üzerine Faruk Nafiz'in "Kıskanç" şiirini okur ve bitirdikten sonra sevdiği kıza, Safo'ya, sevgisini gösterebilmek için şiiri kendince yorumlar: "Diyor ki... Sevgilisine 'çirkin' demişler. Bütün güzellere düşman olmuş... Sevgilisine 'dinsiz' demişler. Allah'a dış bilemiş... Sen 'kahpelik' bile etsen, ben sana değil, ahlaka kızarım, diyor."¹⁴¹ Kızlar da Faruk Nafiz'den şiir okurlar.

Esir Şehrin İnsanları'nda yukarıda da söylediğimiz gibi Kâmil Bey, Nedim'i ve devrini ele alırken "Şair ne demiş: 'Aç midelerden doğar nur topu gibi ihtilaller!'" mısraına başvurur. Hüseyin Nihal Atsız 1951 yılında *Orkun*'da yayımladığı "Faruk Nafiz'e Bir İhtar" başlıklı yazısında şairin *Hürriyet* gazetesinde Turancılık aleyhinde kaleme aldığı bir yazısına karşılık; "Vaktiyle moda olduğu veçhile sola meylettığın, solcularla münasebette bulunduğun ve hatta: 'Bir nesli uykusundan uyandırır bu hâller, / Doğar aç midelerden nur topu ihtilaller' beyti gibi komünist edalı bir manzumeyi o zaman yazdığın söyleniyor. Bu söylentiye inanalım mı?"¹⁴² diye sorar ve eleştirilerine devam eder.

İLHAMİ BEKİR TEZ

Hür Şehrin İnsanları adlı romanda pek çok benzerlikten de anlaşılacağı gibi Kemal Tahir'in gençlik yıllarını yansıtan Murat, yukarıda bahsettiğimiz şiir meclisinde Nâzım Hikmet'in "Karıma Mektup"undan sonra İlhami Bekir'in bir mektubunu okur:

"Sana ne menekşe gönderdim, / ne gül! / Sana gönül verdim / Birden, / iki çıplak ayakla bir göğüs pupa yelken / yol aldı içimde. / Gece mehtaba bakıp sarmaşırdık, / Kaçak mal kaçırır gibi / İyi günler taşırdık / Sırtımızda. / Sen benim ilk göz ağrımısın / Hani çocuk kalbimizin / Yalınayak gezdiği zamanlardan... / Ay derdin, / Oy derdin / Beni soy derdin / A kızım! / Bak ben yine yalnızım! / Sen sallandığın beşikte / Şimdi ikinci yavrunu sallıyormuş-

sun / Gitti gelmez o gönül / gitti diyormuşsun / gitti evet! / Ve hepsi bitti evet!"¹⁴³

Şiir çok beğenilir. Kimin yazdığı sorulduğunda İlhami Bekir'in olduğunu söyleyen Murat, şairi çok sevdiğini de belirtir. Edebiyat tarihimizde toplumcu gerçekçi şiir anlayışı konusunda adı Nâzım Hikmet'le anılan İlhami Bekir, bazı şiirlerini 1929 yılında *Resimli Ay*'da neşretmiş, bir ay sonra da Nâzım Hikmet dönemin edebiyat çevrelerince tartışılan "Putları Yıkıyoruz" başlıklı yazıları yayımlamaya başlamıştır.

DIĞERLERİ

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz yazar ve şairler dışında *Devlet Ana*'da, ilim tahsil etmek isteyen ancak iyi bir savaşçı olması ve ağabeyi Demircan'ın intikamını alması için annesinden baskı görmesi yüzünden bu dileğinden vazgeçen Kerim Çelebi, annesinin arzusunun yerine getirmek zorunda kalır. Demircan'ın katilleri öldürüldükten sonra Keşiş Benito'nun mağarasından çıkarılan kitapları birer birer eline alır, okşar gibi evirir çevirir ve Gülşehri'nin *Feleknâme*'sinden okumaya başlar:

"Kendisinden çün değildir ay nuru-Aydını kamu güneştedir varı-Çün güneşten nur alır ay...-...- İki arasında yer gölgesi-Düşecek...-Ay tutulur nurunu vermez olur-Zira ol dem güneşi görmez olur."¹⁴⁴

Kerim Çelebi, Yahşi İmam'ın ay tutulması üzerine buradan okuduğunu söylediğinde şaşırıklarını hatırlar. Roman, Kerim Çelebi'nin Vezir Nizam'ül-Mülk'ün *Siyasetnâme*'sini saygıyla açıp karıştırmaması ile son bulur. Kerim Çelebi, elinde kitap değil de kılıç tutuyormuş gibi yüzü sertleşmiştir, çok mutludur, sanki okudukça güçleniyormuş gibidir, gözleri yaşlıdır.

Yorgun Savaşçı'da Doktor Münir, *Naima Tarihi*'nden notlar çıkarırken¹⁴⁵ *Esir Şehrin Mahpusu*'nda Binbaşı Arif elinden *Naima Tarihi*'ni düşürmez.¹⁴⁶ Aynı romanda Kâmil, Kuva-yı Millîye karşı *Alemdağ* gazetesinin birinci sayfasında Tokadizade Şekip'in aşağıdaki şiirini kötü bularak suratını buruşturur ve eleştirir:

"Etti müthiş inhidamı tamam /-Cinnetnüma siyasetimiz / Bize gülmek sevinmek oldu haram / Girye emrediyor felaketimiz. / İsterim ben bugün bu yerlerde / Eşk-i matemle dideler olsun / Bu felaketli günde bir ferde / Diyemem iydiniz sait olsun."¹⁴⁷

Namuşçular romanında Murat, aklına gelen mısraları, beyitleri kâğıtlara kaydeder. Bunlardan biri [Yenişehirli] Avni Bey'indir: "Kimse idrak etmedi mânasını dâvamızın / Biz dahi hayranıyız dava-yibi-manamızın"¹⁴⁸

Mürtleri ile birlikte hapis yatan Şeyh Süleyman Efendi, Murat'a Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi'nin "Katreyiz âlemde lâkin dilde derya olmuşuz."¹⁴⁹ mısraını hatt-ı talik ile yazacağını söyler. Murat İzmir Hikâyecileri Antolojisi'nden "İncil-i Şerif'i okumuş muharrir"¹⁵⁰ Ertuğrul Deliorman hakkında önce biyografik bilgi aktarır, ardından ahlaksız kadın Kezban'ın macerasını anlatan "Gâvur" isimli hikâyesini okur.¹⁵¹

Esir Şehrin İnsanları'nda Kâmil Bey'in eleştirdiği yazarlar arasında "nâzır olduğu hâlde, kundurasının bağlarında birkaç düğüm bulunan"¹⁵² Rıza Tevfik, "yazdığı anılarındaki çekingen, pısrık çocukla hiçbir ilintisi bulunmayan babacan" Ahmet Rasim de vardır.

Hür Şehrin İnsanları'nda İbrahim Rıza Bey, Reçina'ya bir akrostiş yazacağını vadeder. Bu şiiri Şair Salih Zeki Bey'in de çok beğeneceğini söyler.¹⁵³ Aynı romanda anket defterinde sorulan en beğendiğiniz romancı ve romanı sorusuna Can Yoldaş: Reşat Nuri, *Çalılık-şu*; İnci: Reşat Nuri, *Akşam Güneşi*, Çok Bilmiş: Yakup Kadri, *Nurbaba*¹⁵⁴ cevabını vermiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun ismi *Yol Ayrımı*'nda Falih Rıfka Atay ile birlikte zikredilir. Romanda Falih Rıfka'nın *Çankaya* adlı eserinde de yer alan bir hatırası aktarılır. Milletvekilliğinin ilk yılında Yakup Kadri ile Meclis'e gittiklerinde bey-ninden vuruldukları, sonradan sorduklarında Atatürk'ün de haberi olmadığını söylediği bir olayla karşılaşır. Birkaç milletvekili; "Hidemat-ı vataniyesine mükâfaten Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne 1 milyon lira ihda edilmiştir."¹⁵⁵ yazılı bir kanun teklifini imzalatmak isterler. Atatürk bunu küstahlık telakki eder ve yırtar. Falih Rıfka yazarın notlarında sevdiğini söylediği muharrirler arasında yer alır.¹⁵⁶ Aynı romanda Hayret Bey'in yazıhanesinde *Nedim Divanı* dışında *Sururî Divanı* ve *Mahrupnâme* de vardır.¹⁵⁷

Yorgun Savaşçı'da Doktor Münir, "vatanından koparılıp savrulma"nın zor mesele olduğunu düşünür: "Bunlar Kırım'dan, Kazan'dan, Türkistan'dan, hatta Azerbaycan'dan gelenler- dıştan kucak açılmış, kolaylık gösterilmiş gibi davranılmasına rağmen, sürekli yabancılık çekiyorlardı."¹⁵⁸ der ve aklına Süleyman Nazif'in Ağaoğlu Ahmet Bey'in bir gözünün cam olduğunu bilmiyormuş da yeni öğrenmiş gibi; "Bakışlarında biraz şefkat sezinlemiştim, demek o cam gözdeymiş."

dediği “kıyıcı şakası”nı hatırlar. Yine *Yorgun Savaşçı*’da Murat, *Vakit* gazetesinde “Yüzellilikler Ağrı olaylarına burunlarını sokmak istiyorlar.” başlığının yanında Refik Halid Karay’ın vesikalık fotoğrafını görünce şu yorumu yapar: “Yüzellilikler içinde burnu en büyük bu olmalı ki, fotoğrafını koymayı uygun görmüş bizim sekreter.”¹⁵⁹

Kurt Kanunu’nda liberal ekonomi politikasının Türk toplumunun yapısında sınıfsal anlamda tabakalaşma olmadığı için yapısına uymadığını, bu uygulamanın Batılı devletlerin yararına olacağını savunan Kara Kemal, görüşlerini desteklemek için Yusuf Akçura’nın *Siyaset ve İktisat* adlı eserinden bir bölüm okur.¹⁶⁰

Dutlar Yetişmedi’de kahramanının adı Naci olan “Doğruluk” adlı hikâyede başvurulan epigraf Muallim Naci’nin bir musradır: “Bir hakikat kalmasın âlemde Allah’ım nihan”¹⁶¹

Kemal Tahir, Cahit Sıtkı Tarancı’dan Ziya İlhan’a yazdığı bir mektubunda bahseder. “Aziz dostu”nun sanatına yol veremediğinden, “karanlığın mühim bir kederin -korkunun, müphemiyetin, saçmalayıp sayıklamanın sanatı, en kötü bir Fuzulî en berbat bir Baudelaire mukallitliği”nden yakını ve Cahit Sıtkı’yı “meçhule zorla götürülüp adak edilmiş bir hayat kurbanı” olarak niteler.¹⁶²

SONUÇ

Romanın “Büyük ve doğru fikirler, faydalı realiteler ve bir çeşit ilim ve sağlam bir sanatla yazılma”sı gerektiğini ve sanatkârın hakiki vazifesinin “olup bitenleri muhakeme etmek değil, arz etmek”¹⁶³ olduğunu söyleyen Kemal Tahir, roman, hikâyeye ve düşünce yazılarını içeren notlarında /mektuplarında kendi döneminin ya da önceki dönemin edebiyatçılarına yer vererek montaj tekniğini çok çeşitli sebeplerle ve başarıyla uygulamıştır.

Kemal Tahir’in eserlerinde başvurduğu yazar ve şairlerin çokluğu yaptığı araştırmaların, okumaların, dolayısıyla genel kültür düzeyinin de bir göstergesidir. Yazar, bazen bir olayı/kişiyi/durumu tarif ve tasvir edebilmek, görüşlerini ortaya koyabilmek, desteklemek, bazen soyut bir mefhumu/ olayı/ durumu somutlaştırmak, anlatımına akıcılık, zenginlik, derinlik kazandırmak, bazen az sözle çok şey anlatmak amacıyla şair ve yazarların isimlerini/ eserlerini zikretmiştir.

Yazarın açıkça belirttiği isim/ eserlerin yanında yalnız bir mısra ya da cümle ile de göndermelerle bilhassa donanımlı okuru metinlerin içerisine çekebilmiştir.

Ele aldığı şair ve yazarlarla ilgili görüşlerini çoğunlukla dile getiren Kemal Tahir, fikir dünyasındaki değişiklikleri de eserlerine yansıtmış ve bunu kahramanlarının şahsında dile getirerek kinaye mesafesini neredeyse ortadan kaldırmıştır.

"Her sabah açtığın gazetede ya da okuduğun bir sayfasında rastladığım bir gerçek, seni o güne kadar bütün öğrendiklerini unutmaya, alfabeye yerinden başlamaya zorluyor ve sen buna razı olamıyorsan, entelektüel değilsin, 'aydın' değilsin, hatta namuslu bir okur yazar bile değilsin!.."164 diyen Kemal Tahir, yukarıda ayrıntılı şekilde ele aldığımız şair ve yazarların bir kısmı için "Edebiyat Benim Teşrih Masamda" başlıklı yazısında tek cümlelik hükümlerle de duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir:

"Fuzulî: Bahtiyar bir âşık. Nedim: İlk feylozofumuz. Nâmık Kemal: Her devirde başı kesilecek bir tehlike. Ziya Paşa: Fikirsiz bir şair. Abdülhak Hâmid: Dâhi. Tevfik Fikret: Galatasaray'da bir gece yatan bahtiyar. Halid Ziya: Ahmet Cemil'in babası. Cenap Şahabettin: Hacı olan ilk doktorumuz. Hüseyin Rahmi: Yazılarının birisi diğerine hiç uymayan yegâne muharririmiz. Hüseyin Cahid: Kavgacı bir külhanbeyi. Ahmet Midhat Efendi: Her şeyi ben yazacağım, diye ahde giren bir hodgâm. Ahmet Rasim: Galiba Hilâl-i Ahdar Cemiyeti Reisi."165

Türk edebiyat tarihinin toplumcu gerçekçi yazarlarından Kemal Tahir, roman ve hikâyelerinde zikrettiği yazar/şair/eserlerin büyük bir kısmına notlarında/mektuplarında da değinerek söz konusu münevverler hakkında gerek dönemi ile ilişkili gerekse bağımsız şekilde duygu ve düşüncelerini dile getirerek hem kendi devrinin hem de önceki devirlerin aydın portresini çizmiştir.

DİPNOTLAR

- 1 İsmet Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, 2. bs., Emre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 13.
- 2 *Age.*, s. 13.
- 3 *Age.*, s. 14.
- 4 *Age.*, s. 16.
- 5 *Age.*, s. 16.
- 6 Kemal Tahir, *Karılar Koşuşu*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 166-167.
- 7 Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 428.
- 8 *Age.*, s. 433.
- 9 Tahir, *Karılar Koşuşu*, s. 367.
- 10 Kemal Tahir, "Bir Yaz Hikâyesi", *Üstadın Ölümü*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2006, s. 108.
- 11 *Age.*, s. 18.
- 12 Kemal Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990, s. 215.
- 13 Tahir, *Notlar 2: Sanat Edebiyatı*, s. 53-54.

YENİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI

- 14 Yıldız Sertel, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel: Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002, s. 63.
- 15 Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, (hzl. Ahmet Öz), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 278.
- 16 Kemal Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, 3. bs., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 177.
- 17 *Age.*, s. 285.
- 18 Tahir, *Notlar 2: Sanat Edebiyat*, s. 53-54.
- 19 *Age.*, s. 197-198.
- 20 Tahir, *Karılar Koşuşu*, s. 247.
- 21 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, (hzl. Sevengül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 122.
- 22 Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, (hzl. Sevengül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 125.
- 23 *Age.*, 2005, s. 82.
- 24 Kemal Tahir, *Hür Şehrin İnsanları II*, 3. bs., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 674.
- 25 Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti*, 5. bs., Adam Yayınları, İstanbul, 2004, s. 80.
- 26 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 268.
- 27 Kemal Tahir, "Zehra'nın Defteri", *Zehra'nın Defteri*, (hzl. Sevengül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 24.
- 28 Kemal Tahir, "Üniversite", *Dutlar Yetişmedi*, (hzl. Sevengül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 123.
- 29 Kemal Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 147-148.
- 30 *Age.*, s. 209.
- 31 Kemal Tahir, *Notlar 12: Çöküntü*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 11.
- 32 *Age.*, s. 66.
- 33 Kemal Tahir, *Nâmik Kemal İçin Diyorlar ki*, Şirketi Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1936, s. 7.
- 34 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 213.
- 35 Tahir, "Dayak Cennetten mi Çıktı", *Üstadın Ölümü*, s. 176.
- 36 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları II*, s. 674.
- 37 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 13.
- 38 Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 67.
- 39 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 445.
- 40 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 97.
- 41 *Age.*, s. 177.
- 42 Kemal Tahir, *Notlar 6: 1950 Öncesi Cezaevi Notları*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991, s. 281.
- 43 *Age.*, s. 287.
- 44 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 175.
- 45 Tahir, *Kurt Kanunu*, s. 82.
- 46 Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 67.
- 47 Tahir, *Kurt Kanunu*, s. 82.
- 48 Kemal Tahir, *Notlar 4: Sanat Edebiyat*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990, s. 32.
- 49 *Age.*, s. 32.
- 50 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 102.
- 51 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 31.
- 52 Tahir, *Karılar Koşuşu*, s. 303.
- 53 Kemal Tahir, *Yediçınar Yaylası*, Adam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 297-298.
- 54 Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*, (hzl. Sevengül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 261-262.
- 55 Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, Sander Yayınları, İstanbul, 1971, s. 200.
- 56 Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 201.
- 57 Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 205.
- 58 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 186-187.

- 59 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 13.
60 Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 67.
61 Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 336.
62 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 106-107.
63 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 278.
64 *Age.*, s. 239.
65 *Age.*, s. 240-241.
66 *Age.*, s. 242.
67 *Age.*, s. 242-243.
68 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 13.
69 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları II*, s. 481.
70 Tahir, *Notlar 2: Sanat Edebiyat*, s. 71.
71 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 32-33.
72 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 157.
73 *Age.*, s. 158.
74 *Age.*, s. 158.
75 Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 136-137.
76 Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 454.
77 Tahir, *Namusçular*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 141.
78 Tahir, "Üniversite", *Dutlar Yetişmedi*, s. 122.
79 Tahir, "Kondurma Siyaseti", *Göl İnsanları*, 3. bs., Adam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 314.
80 Tahir, *Karılar Koşuşu*, s. 208.
81 Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 479.
82 Tahir, *Notlar 6: 1950 Öncesi Cezaevi Notları*, s. 108-109.
83 Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 139-140.
84 *Age.*, s. 118.
85 Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 12.
86 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 30.
87 *Age.*, s. 30.
88 Tahir, "Han", *Zehra'nın Defteri*, s. 88.
89 Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, s. 139.
90 Kemal Tahir, *Notlar 11: Batlaşma*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 162.
91 Tahir, *Notlar 2: Sanat Edebiyat*, s. 193.
92 Tahir, "Sör Doktor Cankatar Beg Lokman", *Zehra'nın Defteri*, s. 146.
93 Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 274.
94 Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 208.
95 Tahir, *Kurt Kanunu*, s. 86.
96 Tahir, *Karılar Koşuşu*, s. 166-167.
97 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 37.
98 Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 336-337.
99 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 278.
100 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 96.
101 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları II*, s. 381.
102 Tahir, *Damağası*, 3. bs., Tekin Yayınevi, 1999, s. 136.
103 Tahir, *Notlar 6: 1950 Öncesi Cezaevi Notları*, s. 90.
104 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları II*, s. 364.
105 *Age.*, s. 365.
106 *Age.*, s. 365.
107 *Age.*, s. 366.
108 *Age.*, s. 366.
109 *Age.*, s. 366.

YENİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI

- 110 *Age.*, s. 366-367.
- 111 *Age.*, s. 366.
- 112 *Age.*, s. 367.
- 113 *Age.*, s. 369.
- 114 *Age.*, s. 369.
- 115 *Age.*, s. 671.
- 116 Tahir, *Karılar Koğuşu*, s. 120.
- 117 Tahir, *Namusçular*, s. 89.
- 118 Tahir, *Karılar Koğuşu*, s. 51.
- 119 *Age.*, s. 51.
- 120 *Age.*, s. 51.
- 121 *Age.*, s. 86.
- 122 *Age.*, s. 380.
- 123 *Age.*, s. 168.
- 124 *Age.*, s. 367.
- 125 Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi*, s. 273.
- 126 *Age.*, s. 273.
- 127 Tahir, *Damağası*, s. 152.
- 128 Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, s. 8.
- 129 Ayrıntılı bilgi için bk. Nâzım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, Bilgi Yayinevi, Ankara, 1968.
- 130 Tahir, *Karılar Koğuşu*, s. 52.
- 131 Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İhan'a Mektuplar*, s. 125-126.
- 132 *Age.*, s. 136.
- 133 *Age.*, s. 214.
- 134 Tahir, *Nâmık Kemal İçin Diyorlar ki*, s. 1-3.
- 135 Kemal Tahir - Suat Derviş - Ahmet Cevat, *1936 Modeli Gençler ve Zavallı Peyami Safa*, A. Cevat Neşriyatı, İstanbul, ts., s. 3.
- 136 *Age.*, s. 8.
- 137 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 13.
- 138 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları II*, s. 673.
- 139 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 23.
- 140 *Age.*, s. 23.
- 141 *Age.*, s. 381.
- 142 Hüseyin Nihal Atsız, *Makaleler III*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 23.
- 143 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları II*, s. 366-367.
- 144 Kemal Tahir, *Devlet Ana*, (hızl. Sevengül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005, s. 646.
- 145 Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 156.
- 146 *Age.*, s. 156.
- 147 Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu*, s. 113.
- 148 Tahir, *Namusçular*, s. 385.
- 149 *Age.*, s. 391.
- 150 *Age.*, s. 95.
- 151 *Age.*, s. 95.
- 152 Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 186-187.
- 153 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 300.

- 154 Age., s. 13.
 155 Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 107.
 156 Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 136.
 157 Tahir, *Hür Şehrin İnsanları I*, s. 285.
 158 Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 48.
 159 Age., s. 20.
 160 Tahir, *Kurt Kanunu*, s. 239-240.
 161 Tahir, "Doğruluk", *Dutlar Yetişmedi*, s. 81.
 162 Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 214.
 163 Tahir, *Notlar 2: Sanat Edebiyat*, s. 211.
 164 Bozdağ, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, s. 20.
 165 Tahir, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, s. 67.

KAYNAKÇA

- Atsız, Hüseyin Nihal, *Makaleler III*, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
 Bozdağ, İsmet, *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, 2. bs., Emre Yayınları, İstanbul, 2006.
 [Ran], Nâzım Hikmet, *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*, Bilgi Yayınevi Ankara, 1968.
 Sertel, Yıldız, *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel: Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002.
 Tahir, Kemal, *Bir Mülkiyet Kalesi*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2004.
, *Bozkırdaki Çekirdek*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.
, *Devlet Ana*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
, *Dutlar Yetişmedi*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
, *Esir Şehrin İnsanları*, (hzl. Ahmet Öz), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
, *Esir Şehrin Mahpusu*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
, *Göl İnsanları*, 3. bs., Adam Yayınları, İstanbul, 1999.
, *Hür Şehrin İnsanları I*, 3. bs., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995.
, *Hür Şehrin İnsanları II*, 3. bs., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995.
, *Karılar Koşuşu*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
, *Kurt Kanunu*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
, *Nâmık Kemal İçin Diyorlar ki*, Şirketi Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1936.
, *Notlar 2: Sanat Edebiyat*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.
, *Notlar 4: Sanat Edebiyat*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990.
, *Notlar 5: 1950 Öncesi Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektuplar*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990.
, *Notlar 6: 1950 Öncesi Cezaevi Nottarı*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1991.
, *Notlar 11: Batışma*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
, *Notlar 12: Çöküntü*, (hzl. Cengiz Yazoğlu), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
, *Rahmet Yolları Kesti*, 5. bs., Adam Yayınları, İstanbul, 2004.
, *Üstadın Ölümü*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2006.
, *Yorgun Savaşçı*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
, *Zehra'nın Defteri*, (hzl. Sevgül Sönmez), İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
 Tahir, Kemal - Derviş, Suat - [Eren], Ahmet Cevat, *1936 Modeli Gençler ve Zavallı Peygami Safa*, A. Cevat Neşriyatı, İstanbul, ts.